

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы

Министерство образования и науки Республики Казахстан
Национальная академия образования им.И. Алтынсарина

**Инклюзивтік білім беру жағдайында 8 санат бойынша
ерекше білім беруде қажеттіліктері бар балалардың
оқытуын ұйымдастыру
Әдістемелік ұсынымдар**

**Разработка рекомендаций по организации обучения
детей с особыми образовательными потребностями
по 8 категориям в условиях инклюзивного образования
Методические рекомендации**

Астана
2016

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы Ғылыми кеңесімен баспаға ұсынылды (2016 жылғы 18 қыркүйектегі № 8 хаттамасы).

Рекомендовано к изданию Ученым советом Национальной академии образования им. И. Алтынсарина (протокол № 8 от 18 сентября 2016 года).

Инклюзивтік білім беру жағдайында 8 санат бойынша ерекше білім беруде қажеттіліктері бар балалардың оқытуын ұйымдастыру. Әдістемелік ұсынымдар. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2016. – 64 б.

Разработка рекомендаций по организации обучения детей с особыми образовательными потребностями по 8 категориям в условиях инклюзивного образования. Методические рекомендации.– Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2016. – 64 с.

Әдістемелік ұсынымдарда әртүрлі санаттағы білім беруде ерекше қажеттіліктері бар балалармен түзету және оқу-тәрбие жұмыстарын ұйымдастыруға қойылатын негізгі талаптар жайында, жалпы білім беру ортасының бейімделуін жоспарлау нәтижелері туралы баяндалған.

В методических рекомендациях изложены основные требования к организации коррекционного и учебно-воспитательного процесса детей с особыми образовательными потребностями различных категорий, планируемые результаты адаптации общеобразовательной среды.

© Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық
білім академиясы, 2016

© Национальная академия образования
им. И. Алтынсарина, 2016

МАЗМҰНЫ

	Анықтама жазбахат.....	4
1	Жалпы тарау. Жалпы білім беру ұйымдарында ерекше білім беруге қажеттілігі бар оқушыларды оқытуды әдістемелік ұйымдастыру	6
2	Жалпы білім беру жағдайында ерекше білім беруге қажеттілігі бар балаларды оқытуды ұйымдастыру бойынша ұсыныстар.....	13
2.1	Естімейтін, нашар еститін, кейіннен естімей қалған оқушыларды оқытуды ұйымдастыру.....	13
2.2	Көрмейтін және нашар көретін балаларды оқытуды ұйымдастыру	20
2.3	Тірек-қозғалыс аппараты бұзылған балаларды оқытуды ұйымдастыру.....	25
2.4	Сөйлеу тілінің күрделі бұзылыстары бар балаларды оқытуды ұйымдастыру.....	30
2.5	Психикалық дамуы тежелген балаларды оқытуды ұйымдастыру.....	34
2.6	Ақыл-ой кемістігі бар балаларды оқытуды ұйымдастыру.....	43
3	Ұйымдастыру-әдістемелік тарау	52
4	Болжамды қорытындылар.....	59
	Анықтамалар мен қысқартулар.....	61
	Пайдаланылған және ұсынылған әдебиеттер тізімі.....	63

Анықтама жазбахат

Бұл әдістемелік ұсынымдар Қазақстан Республикасы Конституциясының 30-шы бабына сәйкес, республиканың барлық азаматтарының ұлты, тілі, жынысы, әлеуметтік жағдайы және денсаулық жағдайына қарамастан жалпы орта білім алуға тең құқықтары мен мүмкіндіктерін қамтамасыз етуге бағытталған «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы», «Білім туралы» және «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» Қазақстан Республикасының заң нормаларының негізінде әзірленді.

Әдістемелік ұсынымдарды әзірлеудің негізгі мақсаты инклюзивті білім беру жағдайында ерекше білім беруге қажеттілігі бар балаларды оқыту процесін ұйымдастыруға қойылатын талаптар жүйесін жасау болып табылады. Аталған санаттағы балаларды оқытуды ұйымдастыру процесінде, жалпы білім беруді дамытудағы бүгінгі күнге қалыптасқан екі үрдісті ұстану керек. Бірінші үрдіс, ерекше білім беруге қажеттілігі бар балаларға (ақыл-ой кемістігі бар балалардан басқасына) білімін жалғастыруға және мамандық алуға тең құқықтарын қамтамасыз ететін, ҚР МЖБС талаптарына сәйкес мектеп білімін беруде базалық білім беру талаптарының бірлігін сақтауға байланысты. Екінші үрдіс, аталған санаттағы балалардың әлеуетті мүмкіндіктерін дамыту үшін ерекше білім беруге жағдай жасау қажеттігін, олардың жеке-типологиялық ерекшеліктерін ескеру қажеттігін, сонымен қатар, оқыту мен тәрбиелеудің сапасына әсер ететін әлеуметтік-мәдени факторларды ескеру керектігін білдіреді. ҚР «Білім туралы» заңында ерекше жағдайларға мыналар жатқызылған: «білім алу үшін арнайы жағдайлар – ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар адамдардың (балалардың) оларсыз жалпы білім беретін оқу және білім беру бағдарламаларын меңгеруі мүмкін болмайтын, арнайы оқу бағдарламаларын және оқыту әдістерін, техникалық және өзге де құралдарды, тыныс-тіршілігін, сондай-ақ медициналық, әлеуметтік және өзге де көрсетілетін қызметтерді қамтитын жағдайлар...» [1].

Ерекше білім беруге қажеттілігі бар балаларды оқытудағы жалпы білім берумен қатар түпкілікті мақсат – әлеуметтендіру және өзін-өзі іске асыруы, тез өзгертін әлемде өмір сүруге үйрету, өмір бойы оқу. Сонымен бірге, білім беруге ерекше қажеттілігі бар тұлғаларға білім беруге қатысты ерекше мақсаттары да анықталған:

көзі нашар көретін тұлғаларға – оқуға және жазуға арналған арнайы құралдарды меңгеру, кеңістікте бағдарлау;

есту бұзылыстары бар тұлғаларға – ауызша сөзді сөйлеушінің ерін қимылынан түсіну және қалдық есту қабілетін пайдалану дағдыларын үйрену, сөйлеу тілін дамыту;

ақыл-ой бұзылыстары бар тұлғаларға – барлық психикалық функцияларын түзету және дамыту, әлеуметтік ортаға бейімделу, өзін-өзі жұмыспен қамтуға дайындау;

қимыл-қозғалыс аппаратының бұзылыстары бар тұлғаларға – толыққанды өмір сүруге қажетті барлық дағдыларды барынша меңгеру;

сөйлеу тілінің ауыр бұзылыстары бар тұлғаларға – сөйлесудің коммуникативтік дағдыларын меңгеру.

Ерекше білім беруге қажеттілігі бар балаларды білім беру процесіне қосу үшін жалпы білім беру ұйымдары, физикалық және ақыл-ой дамуының кемістігі бар оқушылардың даму ерекшеліктерінен туындайтын арнайы міндеттерді шешуге дайын болулары керек. Олардың қатарына келесі міндеттерді жатқызуға болады:

- мүмкіндігі шектеулі оқушының даму ерекшеліктерін зерттеу, білім беру процесіне қосудың тиімді түрін таңдау, арнайы педагогикалық қолдау мазмұнын анықтау;

- оқушылардың компенсаторлық (алмастыратын) мүмкіндіктерін белсендіру, тұлғаның жан-жақты дамуына ықпал ету үшін білім беруге арнайы жағдай жасау, оқу –тәжірибелік іс-әрекет барысында ағза органдарының сақталған функцияларын жұмылдыру, сенсорлық қабылдаудағы кемшіліктердің орнын толтыру;

- әлеуметтік тәжірибесін байыту, дені сау адамдармен бірлесе қарым қатынас жасауға және коммуникативтік байланыс орнатуға дайындау, мәдени құндылықтар мен нормаларға бейімдеу, мәдени өмірге белсене араласуға тарту;

- физикалық дамуына ықпал ету, жеке гигиена дағдыларын қадыптастыру, салауатты өмір салтына тәрбиелеу, еңбекке сүйгіштікке, дербестікке, өз әрекетіне есеп беріп, бақылауға үйрету және жүріс-тұрысындағы ерік-жігер ұстамдылығын арттыру;

- еңбекке қабілеттілігін зерттеу мәліметтері бойынша жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, еңбекпен оңалтуды жүзеге асыру, әлеуметтік-тұрмыстық бейімдеу, оқытудың барлық деңгейінде білім берудің бірыңғай ашықтығын қамтамасыз ету;

- сауықтыру жұмыстарын жүргізу, даму процесіндегі бұзылыстардың қайталануының алдын алу, оқу еңбегін тиімді ұйымдастыру;

- білім беруге ерекше қажеттілігі бар балалардың оқу сапасына мониторинг жүргізу, жалпы білім беру жағдайында оны арттырудың тиімді жолдарын қарастыру;

- әртүрлі мүмкіндіктері мен қажеттіліктері бар балаларды оқытудың арнайы әдістері мен технологияларын меңгерген педагог кадрларды дайындау;

- ұжымда жағымды психологиялық климат орнату; білім беру кеңістігін ізгілендіру, оқу процесінің барлық қатысушыларының арасында түсіністік қарым-қатынас орнату.

1 Жалпы тарау. Жалпы білім беру ұйымдарында білім беруге ерекше қажеттілігі бар оқушыларды оқытуды әдістемелік ұйымдастыру.

Ерекше білім беруге қажеттілігі бар баланың сапалы білім алу құқығын қамтамасыз ету үшін оның арнайы білім алуға ерекше қажеттіліктерін, медициналық және әлеуметтік қызметке мұқтаждығын нақты және жан-жақты зерттеу керек. Бұл оның оқу процесіне қосылуына барынша тиімді жағдай жасауға мүмкіндік береді.

Баланың білім алуға ерекше қажеттілігін бағалау мамандардың кешенді тексеруінің нәтижесінде, диагнозы анықталғаннан кейін, психологиялық-медициналық-педагогикалық консультацияда (ПМПК) жүзеге асырылады. Бұл жұмыс келесі бағытта жүргізіледі:

1) медициналық, әлеуметтік қызмет көрсету мен білім алуға қажеттіліктерін анықтау және растау;

2) баланы оңалтудың кешенді бағдарламасын жасау және жеке даралап оқыту бағдарын (маршрут) белгілеу. Оның құрамында:

- білім қызметі (оқу бағдарламасының типін және психологиялық-педагогикалық қолдау мазмұнын анықтау);

- әлеуметтік қызмет (жәрдемақылар және жеңілдіктер, техникалық көмекші құралдар мен өмір сүру ортасын бейімдеу, үйде қызмет көрсету және т.б.);

- медициналық қызмет (әртүрлі мамандарға тексерілу және емделу қажеттілігі, стационарда және т.б.)

- отбасына қаржылай, құқықтық, әлеуметтік-психологиялық көмек көрсету;

3) кеңес беру, үйрету және ата-аналарды педагогикалық түзету процесіне қатыстыру;

4) педагогтарға, психологтарға және мектеп ұйымының басқа да мамандарына ерекше қажеттілігі бар балаларды оқыту мен тәрбиелеуде кеңестік-әдістемелік көмек көрсету;

5) психикалық даму мониторингі және білім беруде ерекше қажеттілігі бар балаларды медициналық-әлеуметтік-психологиялық-педагогикалық тұрақты қолдау.

Арнайы қызмет түріне қажеттіліктерін анықтау барысында алдымен, оқыту және тәрбиелеу мәселелерін шешу барысында баланың қызығушылығына басымдылық беретін ізгілік қағидасы басшылыққа алынады. Сонымен қатар, бұл қағида, әр баланың өз қабілетін барынша дамытуына уақытында қажетті жағдай жасау керектігін білдіреді. Бұл жағдайлар инклюзивтілік принципінің негізінде дамып келе жатқан жалпы білім беру ұйымдарында жасалады. Ерекше жағдайлар қызметкерлермен, қаржылай, материалды-техникалық және басқалай мектептегі білім беру процесін қамтамасыз етуге қойылатын жалпы талаптар жүйесі дегенді білдіреді. Аталған талаптарды іске асырудағы кіріктіру нәтижесі болып табылатын орта: жалпы және ерекше білім алу қажеттіліктерін

қанағаттандыратын, арнайы қажеттілігі бар оқушыларды қосқанда барлық білім алушыларға бідей физикалық және эмоционалдық тұрғыдан жайлы, ата-аналарға (олардың заңды өкілдеріне) ашық, балалардың физикалық және психологиялық денсаулықтарын сақтап және нығайтуға кепілдік беретін болуы қажет. Оларға келесі шарттарды жатқызуға болады:

Бірінші шарт – оқыту процесін дараландыру және саралау

Арнайы білім беру қажеттіліктері бар оқушыларда біліктілікті, дағдыларды және денсаулықтың психо-совматикалық резервін меңгерудің түрлі мүмкіндіктері бар. Жалпы білім беретін мектептер осы айырмашылықтарды ескеру керек. Атап айтқанда, жалпы білім беретін ортаға балаларды енгізудің түрлі нысандарын қамтамасыз етуге қажетті:

а) қалыпты сыныпта оқыту - танымдық қабілеттері сақталған оқушыларға арналған. Олар үшін арнайы білім беру бағдарламаларының қажеттілігі жоқ, тек мұғалімнің жеке көмегі керек болуы мүмкін. Осы сыныпқа ерекше қажеттіліктері бар 1-2 оқушыны оқытуға болады. Мұндай сыныпта, ауытқуы жоқ оқушыларды оқытатын білім беру саласындағы педагог мамандар сабақ бере алады. Қажет болған жағдайда, мұғалім, психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің мамандарынан, ресурс орталықтарынан қосымша кәсіби ақпараттар ала алады.

б) арнайы сыныпта оқыту – арнайы жағдайлар талап етілетін (арнайы бағдарламалар, арнайы әдістер мен оқыту тәсілдері, арнайы жабдықтар мен дидактикалық құралдар, психологиялық-педагогикалық үздіксіз қамқорлық) оқушыларға арналған. Бұл сыныптарда арнайы педагогикалық білімі бар немесе курстық даярлаудан өткен мұғалімдер жұмыс істеуі тиіс. Оқытуды ұйымдастыру арнайы білім беру ұйымдарына қойылатын барлық талаптарға сәйкес арнайы оқу жоспары мен бағдарламалары бойынша жүргізіледі.

Арнайы сыныптар бұзылыс түрлері бойынша сараланады – есту, көру, ақыл-ой дамуы, сөйлеу тілінің ауыр бұзылыстары, психикалық дамуының тежелуі бар, тірек-қозғалыс аппаратының бұзылыстары. Олар контингент болған жағдайда, сонымен қатар ата-аналардың балаларын арнайы сыныптарда оқытуға ниеті болғанда ашылады. Бұл жағдайда барлық сабақтан тыс іс-шаралар (үйірмелер, факультативтер, спорттық, тәрбиелік), қалыпты сынып оқушыларымен бірлесе отырып жүзеге асырылады.

Ерекше білім беруге қажеттіліктері бар оқушыларды жалпы білім беру ұйымына қосу мүмкіндіктері (түрлері) білім беру жүйесінің қолданыстағы нормативтік құжаттарымен бекітілген. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 17 мамырдағы №499 қаулысымен бекітілген жалпы білім беру ұйымдары (бастауыш, негізгі орта және жалпы орта) қызметінің үлгілік қағидаларының 18-тармағында белгіленген: «Ата-аналардың немесе өзге де заңды өкілдердің мүдделерін ескере отырып, жергілікті білім беруді басқару органдарымен келісім бойынша білім беру ұйымдарында даму мүмкіндігі шектеулі балалармен дені сау балалардың бірлесіп оқытын сыныптары (бір сыныпта даму мүмкіндігі шектеулі екі баладан артық оқытылмауы тиіс) немесе арнайы білім беру ұйымдарының үлгілік қағидаларында көрсетілген

толымдылыққа сәйкес бұзушылық түрлері бойынша арнайы сыныптар ашылуы мүмкін. Инклюзивтік және арнайы сыныптардағы даму мүмкіндігі шектеулі барлық білім алушыларға арналған түзету сабақтарын арнайы педагогтер (олигофренопедагог, сурдопедагог, тифлопедагог, логопед) жүзеге асырады. Жалпы сыныптарға қосылған даму мүмкіндігі шектеулі балалар жалпы білім беретін бағдарламалар бойынша білім алады» [2].

Даму мүмкіндігі шектеулі балаларға кіріктірілген (инклюзивті) білім беруді ұйымдастыру туралы әдістемелік ұсынымдарға сәйкес (2009 ж. 16 наурыздағы БҒМ №4-02-4/450 хаты) білім беруге ерекше қажеттіліктері бар балалардың жалпы білім беру процесіне ішінара интеграциялануын арнайы сыныптар жүзеге асырады [3]. Осы санаттағы оқушылар үшін арнайы сыныптардың негізгі функциясы, олардың танымдық қабілеттері мен ерекше қажеттіліктеріне сәйкес, тұрғылықты жері бойынша өзінің білім алу құқығын іске асыру болып табылады. Бұл жерде ерекше қажеттіліктері бар оқушыларды қоғамға әлеуметтік бейімдеу мен интеграциялауға, өз баласының тәрбиесі мен дамуындағы отбасының ролін арттыруға мүмкіндік жасалады.

Жалпы білім беру ұйымында арнайы сыныптар ерекше қажеттілігі бар оқушылар үшін дамуындағы бұзылыс түріне қарай және оқу үдерісін барынша дараландыруға мүмкіндік беретіндей толымдылықпен ашылады:

- естімейтін балаларға арналған - 8 адамнан артық емес;
- нашар еститін және кейіннен естімей қалған балаларға арналған - 10 адамнан артық емес;
- зағип балаларға арналған - 8 адамнан артық емес;
- көзі нашар көретін және кейін келе көрмей қалған балаларға арналған – 12 адамнан аспайтын;
- сөйлеу тілінің ауыр бұзылыстары бар балаларға арналған – 12 адамнан аспайтын;
- тірек-қозғалыс аппараты бұзылған балаларға арналған – 12 адамнан аспайтын;
- психикалық дамуы тежелген балаларға арналған – 12 адамнан артық емес;
- жеңіл ақыл-ой кемістігі бар балаларға арналған – 12 адамнан артық емес;
- орташа ақыл-ой кемістігі бар балаларға арналған – 6 адамнан артық емес [2].

Орта мектептерде бұзылыс түрі бойынша білім беруге ерекше қажеттіліктері бар оқушыларға арналған арнайы сыныптар ашу туралы шешімді білім беру саласындағы жергілікті атқарушы органдар қабылдайды. Арнайы сыныпқа баланы қабылдау ата-анасының (заңды өкілінің) жазбаша өтінішімен және оқыту бағдарламасы көрсетілген психологиялық-медициналық-педагогикалық консультация (ПМПК) қорытындысы негізінде білім беру ұйымы басшысының бұйрығымен жүзеге асырылады.

Арнайы сыныптар қажетті жағдай жасалғанда (материалдық, кадрмен қамту, оқу-әдістемелік) ашылады.

Арнайы сыныптардағы оқу процесі, есту қабілеті, көру, сөйлеу, тірек-қозғалыс аппаратының бұзылыстары, психикалық дамуы тежелген білім алушылар үшін ҚР МЖБС талаптарына сәйкес үлгілік оқу жоспарлары мен бағдарламаларының мазмұны бойынша жалпы білім беру нәтижелеріне қол жеткізу үшін, ал жеңіл және орташа ақыл-ой кемістігі бар білім алушылар үшін қолжетімді білім, білік, дағдыларын қалыптастыру үшін, МЖМБС талаптарынсыз қоғамдағы жеке және тәуелсіз өмір салтын қалыптастыруға қажетті бастапқы кәсіби-еңбек дағдыларын меңгерту арқылы жүзеге асырылады.

Білім беру мерзімі арнайы сынып жағдайында бастауыш деңгейінде, нөлдік сыныпты енгізу арқылы 1 жылға ұзартылды және оқу-танымдық әрекеттердің баяу қарқынын ескере отырып, сонымен бірге түзете-дамыту және оңалту шараларын іске асыру мақсатында негізгі орта білім беру сатысына 10 сыныпты енгізу есебінен 1 жылға ұзартылды.

Екінші шарт – білім беру процесінің барлық қатысушыларын (балалар, ата-аналар, мұғалімдер, білім жүйесінің басшыларын) дамуында шектеуі бар оқушылармен өзара қарым-қатынаста қатар өмір сүруге дайындау.

Қалыпты білім беру кеңістігіне арнайы оқу қажеттіліктері бар балалардың енгізілуі, ұжымдағы құрдастарымен тең жағдайда білім алуын көздейді. Сондықтан да балалардың арасындағы өзара қарым-қатынас жағдайларының барлық көріністерін болжау қиын, әсіресе оның нәтижесін. Инклюзивті білім беру саласындағы кедергі, ерекше қажеттіліктері бар балаларға қатысты қалыптасқан теріс көзқарас. Жалпы білім беретін мектеп оқушылары жанында даму ерекшеліктерінде ауытқуы бар, өздерін басқаша ұстайтын қатарластарын көрмеген, үйренбеген. Сондай-ақ ата-аналар да ерекше қажеттіліктері бар балаларды қалыпты сыныпқа енгізу, «стандарттың төмендеуіне» әкеледі деп ойлайды, осыдан қобалжу туындауы мүмкін.

Мұғалімдер ерекше қажеттіліктері бар балалар мен мектеп оқушыларының, олардың ата-аналарының, басқа да мұғалімдердің арасында оң көзқарас қалыптастыруда жетекші рөл атқаруы тиіс. Нормативті дамыған оқушыларда осы балалардың ерекшеліктері, олар пайдаланатын арнайы құрылғылар туралы сұрақтар туындауы мүмкін.

Дамуында ауытқулары бар баланы қалыпты дамыған құрдастарының оң қабылдауына қоршаған ортасындағы ересектердің әсері бар. Мұғалімдер осындай оқушыларды барлық жағдайларда қолдауға және көмек беруге дайын болуы тиіс. Салауатты оқушыларға құрдастарының дұрыс сөйлей алмауын, дұрыс қимылдай алмауын, өздерін басқаша ұстау себептерін түсіндіруі қажет және т.б.

Айырмашылықтар орын алады және басқалар оған құрметпен қарауы керек. Мұндай жұмыстар ата-аналар жиналыстарында да жүргізілуі тиіс. Мүмкіндіктері шектеулі адамдарға ықпалды (толерантты) көзқарас қалыптастыру мақсатында көзделуі тиіс:

- білім беру ұйымдарының жұмыс жоспарына мүмкіндіктері шектеулі тұлғалардың ерекшеліктері мен қажеттіліктері туралы мектеп қызметкерлеріне, ата-аналарға, балаларға қажетті ақпаратты беретін іс-шараларды қосу, оның ішінде өмірде табысты, құрметтеу және жоғары қоғамдық мәртебеге ие адамдармен кездесулер ұйымдастыру;

- мүмкіндігі ерекше қажеттіліктерді керек ететін оқушыларға олар пайдаланатын көмекші құралдар (мысалы, есту аппараттары) туралы айту және оларды қалай пайдалануға болатынын көрсету;

- ерекше қажеттіліктері бар оқушыларға қалыпты дамушы құрдастарымен бірдей тең табысты болуға мүмкіндік беретін ойынның және пәндік іс-әрекеттердің ұжымдық түрлерін ұйымдастыру;

- ерекше қажеттіліктері бар оқушыларға нормативтік дамушы құрдастарының тарапынан оқу процесінде, сондай-ақ үзіліс кезінде бір сыныптан екінші сыныпқа көшу барысында көмек көрсетуі;

- ерекше қажеттіліктері бар барлық оқушылардың сыныпта және мектепте мәртебесін арттыруға ықпал ету үшін олардың мектепте және мектептен тыс үйірмелерде, спорт секцияларына қатысуын қолдай отырып, дарындылығын ашуға жағдай жасау [4, 5].

***Үшінші шарт** – ерекше қажеттіліктері бар балаларды оқыту және тәрбиелеу мәселелері бойынша мұғалімдер және ата-аналарды арнайы дайындықтан өткізу және оларға уақытылы кеңес беру.*

Жаппай білім беру жағдайында ерекше қажеттіліктері бар балаларды табысты оқыту, тәрбиелеу және әлеуметтік бейімдеу көбінесе барлық деңгейдегі басқару буынының біліктілігі және ынталылығына, сонымен қатар жалпы білім беретін мектептердің басшылары мен педагог кадрлардың кәсіби даярлығына байланысты.

Бірінші кезекте арнайы курстан жалпы білім беретін мектептердің басшылары өтуі тиіс, өйткені ерекше қажеттіліктері бар балаларды оқытуға ең басты жауапкершілік директорға жүктеледі. Мектепте арнайы сыныптардың немесе ерекше қажеттіліктері бар балалардың жалпы сыныптарда болуы оқу-тәрбие процесін ұйымдастыруға маңызды өзгерістер енгізеді. Басқару құрылымы өзгереді – күн тәртібі, сабақ кестесі, мектептегі сабақтың ұзақтығы, жоспарлау, реттеу жұмысының тиімділігін және сапасын бақылау, түзету, мектепте міндетті түрде психологиялық-медициналық-педагогикалық сүйемелдеу қызметінің құрылу және т. б. Әкімшіліктен арнайы жағдай жасау, ғана сондай-ақ мейірімді қабылдау, қатаң емес педагогикалық режимі, оқу-тәрбие үдерісінің ең жоғарғы түзету бағытына да байланысты. Сондықтан біліктілікті арттыру жүйесінде мектеп басшыларын, сондай-ақ, аудан, қала және облыстық білім департаменттерінің қызметкерлерін оқытуды жүзеге асыруы өте маңызды.

Жалпы білім беретін мектептерде ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға арнайы көмектің тұтас жүйесін жасауда маңызды қадам ол осы балалармен жұмыс жасайтын мұғалімдерді даярлау және қайта даярлау болып табылады [6].

Мұғалім ерекше қажеттіліктері бар оқушылардың даму ерекшеліктері туралы кешенді пәнаралық білімді, дамуындағы ауытқуларды тудыратын себептер туралы, сондай-ақ жалпы білім беретін әр түрлі пәндерді оқытудың арнайы әдістемесін меңгеру қажет.

Мұғалімдерді оқыту тұрақты болуы тиіс –курстық дайындау (модульдік) түрінде және біліктілікті арттыру институттар базасында ғана емес сонымен қатар мектептерде де жүргізілуі керек. Теориялық дайындықпен қатар оқыту орнында практикалық оқытуды қарастыру қажет, мұғалімдерге өз мәселелерін талқылауға үнемі кездесуге, тәжірибесімен бөлісуге мүмкіндік жасау қажет. Ұқсас жағдайларда мұғалімдердің қалай жұмыс жасап жатқаны туралы ақпарат басқа педагогтарға өзіндік іс-әрекеттерін талдауға, жаңа идеяларды жүзеге асыруда сенімділік пен алға ұмтылуға көмектеседі.

Тұрақты қолдау мен кеңес беруді мұғалімдер түзету-дамыту жұмысын жүргізетін арнайы педагогтардан алуға тиіс. Олар психологиялық-педагогикалық сүйемелдейтін мектептегі қызметтің немесе психологиялық-педагогикалық түзеу кабинеттерінің мамандары.

Білім беру үдерісінде ерекше орынды ата-аналар алады. Олар білім беру және түзете-дамыту үдерісінің белсенді қатысушылары болуы керек. Ата-аналарға арнайы педагогпен балаларының түзету және консультативтік сабақтарына қатысуға мүмкіндік жасалуы тиіс. Арнайы педагог баланы оқыту мен тәрбиелеу мәселелері бойынша ата-аналарға ұсыныстар жасайды. Бала үйде оқыған материалмен сабаққа келгенде бірін бірі қайталайтын оқытуды болдырмау өте маңызды. Егер табысты оқыту үшін бұл жалғыз мүмкіндік болса, баланы жалпы мектепте оқыту туралы мәселе туындайды. Бұл оқушыға дені сау балалармен сабақтан тыс жұмыстарды, мерекелер және спорттық іс-шараларды бірге өткізуді ұйымдастыру пайдалы.

Төртінші шарт – ерекше қажеттіліктері бар оқушыларды арнайы психологиялық-медициналық-педагогикалық сүйемелдеу.

Бала дамуындағы бұзылыс оның оқу материалын меңгеруіне және қоршаған адамдармен (кұрдастарымен, үлкендермен) жеке дара қарым-қатынас жасауына әсер етеді. Сондықтан жалпы білім беретін ортада мұндай оқушыны табысты бейімдеу және оқытудың маңызды шарттарының бірі психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу болып табылады. Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу мамандардың біртұтас, жүйелі ұйымдасқан қызметін білдіретін білім беру-тәрбие процесінде балаға көмектің (немесе қолдаудың) ерекше түрі ретінде қарастырылады. Оның барысында баланың мүмкіндіктері мен қажеттіліктеріне сәйкес табысты оқыту мен дамуы үшін әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық шарттар жасалады.

Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің нысаны ретінде білім беру (оқу-тәрбиелік) үдерісі қарастырылады. Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің тақырыбы - баланың әлеммен, айналасындағылармен (ересектер, құрбылар), өз-өзімен қарым-қатынасының жүйесі ретінде оның даму жағдайы. Ерекше қажеттіліктері бар оқушыларды сүйемелдеу

командалық жұмыс стилін, әр түрлі мамандардың (психолог, логопед, арнайы педагог, әлеуметтік педагог), мұғалімдер мен ата-аналардың өзара тығыз байланысын көздейді.

Арнаулы сүйемелдеу ішкі және сыртқы (мектепте қажетті мамандар болмаған жағдайда штатында, мысалы, сурдопедагог, тифлопедагог, емдік дене шынықтыру жөніндегі маман) болуы мүмкін.

Іштей сүйемелдеу командалық жұмыс ретінде консилиумді пайдаланатын психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу қызметінің мамандарымен жүзеге асырылады. Сыртқы сүйемелдеу аудандық психологиялық-педагогикалық түзеу кабинеттерінің мамандарымен жүзеге асырылады.

***Бесінші шарт** – ерекше қажеттіліктері бар оқушылардың оқу жетістіктерінің мониторингі және психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің жеке бағдарламасын толықтыру.*

Жалпы білім беру жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланың оқу үрдісі мен әлеуметтік бейімдеуінің табыстылығы таңдап алған оқу бағдарламаның оқушының танымдық және функционалдық мүмкіндіктеріне сәйкестігіне және нақты оқу жетістіктерін тұрақты бақылау арқылы қол жеткізіледі. Көрсетілген бақылау білім беру ұйымдарында жүзеге асырылуы үшін тиісті білім беру мониторингі жүзеге асырылуы керек. Білім беру мониторингінің мәліметтері мұғалімге оқыту барысында балаларда туындайтын қиындықтарға дер кезінде араласуға және оларды жоюға, білімін толықтыру бойынша қажетті іс-шаралар ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Оқу бағдарламаларын меңгерудегі туындайтын қиындықтарды талқылауға сүйемелдеу қызметінің мамандары (психолог, логопед, мұғалім-дефектолог) қатысады, олар қиындықтардың себептері мен жою жолдарын анықтауға көмектеседі. Егер қажет болса, жеке түзету сабақтарының мазмұнына өзгерістер енгізеді.

Осылайша, жалпы білім беру процесіне енгізілген ерекше қажеттіліктері бар оқушылардың жоғары білім сапасын қамтамасыз ету үшін жағдайлар жасалады. Білім беру мониторингінің көмегімен педагог оқушыда қалыптастырылған дағдылар деңгейін анықтайды және оған сүйеніп, баланы табысты оқытуға жағдай жасайтын жеке білім беру бағдарын жасайды.

Әр оқу жылының соңында оқушылардың оқу жетістіктері оқушылардың психологиялық-педагогикалық карталарында сақталатын арнайы жетістіктер карталарында тіркеледі.

2 Жалпы білім беру жағдайында ерекше білім беруге қажеттілігі бар балаларды оқытуды ұйымдастыру бойынша ұсыныстар

2.1 Естімейтін, нашар еститін, кейіннен естімей қалған оқушыларды оқытуды ұйымдастыру

Естімейтін (саңырау) балалардың ерекшелігі

Саңыраулықта есту аппараты бөлігінің дыбысты қабылдау қызметі бұзылады, негізгі сөйлеу жиілігі 80-85 дБ-ден төмен емес орташа қабылдау шегінде аудиометрдің үнді қабылдауы көбінесе 125 – 4000 Гц арасында өзгеріп отырады.

Бұл есту күйі арнайы апаратсыз баланың сөзді қабылдауына мүмкіндік бермейді. Естімеуі немесе нашар естуі баланы ең маңызды ақпарат көзінен айырады, әсіресе егер ол ерте жаста естуден айырылса сөйлеу және психикалық дамуының тежелуіне әкеледі.

Психофизикалық дамуында артта қалушылықты көрсету дәрежесі әр түрлі себептерге, есту қабілетінің нашарлау уақыты мен ауырлығына байланысты болады.

Есту қабілеті ерте бұзылса және ауыр болса баланың психологиясы және сөйлеу тілі тежелуі айқын. Сөйлеу тілінің дамымауы есту қабілеті нашар балалардың психологиялық процестерінің дамуына теріс әсер етеді, олардың танымдық қызметінің өзгеруіне алып келеді.

Қазіргі уақытта сурдопедагогикада жалпы білім беру деңгейінде естімейтіндердің еститіндермен тең дәрежеде оқуына мүмкіндік беретін, есту қабілетінің бұзылу салдарын жеңілдететін арнайы тәсілдер әзірленген.

Тілдің лексикалық қорын, оның грамматикалық заңдылықтарын меңгеру, қарым-қатынас құралы ретінде тілді меңгеру естімейтін әлемдегі өмірдің әлеуметтік проблемаларын кеңінен шешуге мүмкіндік береді.

Белгілі болғандай, оқу-танымдық қызмет есту қабілеті тұрақты бұзылған балаларға даму мүмкіндіктерін береді.

Ол естімейтіндердің танымдық қызығушылығын және зияткерлік қабілеттерін дамытады, оқуға әлеуметтік себептерін қалыптастырады.

Меңгерген ғылыми білімі, жалпы оқу және арнайы біліктілігі балалардың ой-өрісін кеңейтеді, жан-жақты дамуы үшін жағдай жасайды.

Қалыптасқан ауызекі сөйлеу және психикалық процестерді дамыту, толығымен естімейтіндердің білім деңгейін жетілдіруге ықпал етеді, негізгі орта білім беруді қамтамасыз етеді.

Барлық жоғарыда аталған естімейтін балаларды дамыту ерекшеліктері, және оларды еститіндермен тең білім алу құқықтарын қамтамасыз ету қажеттілігі арнайы әзірлемелердің маңыздылығын анықтайды.

Оқытудың әрбір кезеңіндегі нақты психологиялық-педагогикалық міндеттерді нақты шешуге мүмкіндік беретін жағдайлар естімейтіндерді бейімдеуге және әлеуметтік оңалтуға мүмкіндік туғызады.

Нашар еститін балалардың ерекшеліктері

Нашар еститін балалардың естімейтін балалардан айырмашылығы қалдық есту мүмкіндігін оқу процесінде қоршаған ортаны тану және адамдармен қарым-қатынаста жеткілікті деңгейде тиімді пайдалануы мүмкін.

Есту қабілеті жоғалған бірақ сөйлеу тілі сақталған, кейіннен естімей қалған балалардың да артықшылықтарын атап кету керек. Осы балалардың сөйлеу қабілетінің сақталу дәрежесі бірқатар төмендегі факторларға әсер етеді: естімеуі басталған уақыт, баланың өсуі мен даму ерекшеліктері, қалдық есту қабілетінің деңгейі, баланың ауызша сөйлеуін дамыту жұмысының сапасы.

Дамудың кейінгі кезінде пайда болған естімей қалу, егер балада оқу және жазу дағдылары қалыптасқан болса, айтарлықтай түрде сөздік қорын бұза алмайды.

Нашар еститін балалар 75 дБ аспайтын сөйлеу жиілігінің аймағында (500-ден 2000 Гц) есту қабілетінің төмендеу дәрежесінің тәуелділігіне қарай дыбысты ажыратады.

Сөзді нашар еститіндердің дамымаған және бұрмаланған сөздік қорының жұтандығы байқалады, сөздердің лексикалық мағынасы дұрыс меңгерілмеген, грамматикалық құрылымдарды дұрыс емес, мысалы: әртүрлі санаттарды араластырған, олардың мәнін дұрыс түсінбеу және соның салдары ретінде өз сөзінде оларды дұрыс пайдалана алмауы.

Нашар еститіндердің ішінара естуі сөйлеуді қалыптастыруға мүмкіндік туғызады, бірақ сөйлеу қоры және сөзді түсінуі бұрмаланған.

Соның салдарынан сөйлемдерді өзгеше қабылдайды және бұрмаланған түсінік пен ұғымдар қалыптасуы мүмкін.

Сөзді түсінуі және қабылдауы өзінше көрініс береді, бала ұғымдарды бірыңғай біріктіре қабылдай алмайды, көп жағдайда қоршаған орта туралы жаңсақ пікір қалыптасады.

Бұл танымдық іс-әрекетте көрініс табады: салыстыру, талдау, жинақтау әрекеттері ерекшеленіп тұрады.

Сөздік қорының аздығы, баланың сөзді бұрмалау сипаты, естуді қабылдауы бұзылғанда қалыптасады, танымдық қызметінің дамуы барысында өзіндік ерекшелігі болады.

Естуі ішінара бұзылған баланың даму ерекшелігінің биологиялық (естудің физикалық ақауы) себептері әлеуметтік зардаптарға алып келеді (қарым-қатынастың бұзылуына, психологиясының қалыптасуында ауытқуға әкеліп соқтырады).

Осының салдарынан пайда болған көріністер функционалдық сипат береді (сөйлеудің дамымай қалуы, ойлау ерекшеліктері, есте сақтауы, зейіні, қабылдауы, көзқарасы).

Сондықтан, кемшіліктердің дамуына тосқауыл қою, өзінің табиғаты жағынан тұлғаға тұтастай әсер ететін әлеуметтік жолдарды және арнайы құралдарды, ұйымдастырылған оқыту жағдайын талап етеді.

Арнайы ұйымдастырылған педагогикалық түзету процесі кейін естімей қалған және нашар еститін оқушыны тұлғалық жанжақты қалыптастыруға бағытталған.

Арнайы оқыту нәтижесінде оларда ойлау, сөзді есте сақтау қабілеті, сөйлеу тілі дамиды, компенсаторлық және потенциалдық мүмкіндіктері кеңейетін қажетті жағдай жасалады.

Есту қабілеті бұзылған балаларды арнайы оқыту жағдайлары

МЖБС талаптарына сәйкес естімейтін және нашар еститін оқушылар оқу материалын меңгеру үшін арнайы жағдай жасалуы мүмкін және онда арнайы сыныпта саралап оқыту арқасында нақты оқу құралдарын, арнайы оқу жоспарлары мен бағдарламаларды қолдану, оқыту уақытын арттыру, мүмкіндігі болады.

Арнайы сынып жағдайында естімейтін және нашар еститін балалар негізгі орта білім беру деңгейінде білім алады .

Қысқартылған білім беру бағдарламаларын пайдалануда білім алушылардың танымдық мүмкіндіктерінің деңгейі жас ерекшелік нормаларынан төмен болуы мүмкін.

Есту қабілеті бұзылған балаларды оқыту ұзақтығы бастауыш және негізгі мектепте - 11 жыл:

- «0» (дайындық сыныбы),
- бастауыш деңгейі (1-4 сынып),
- 1-ші негізгі деңгей (5-7 сынып),
- 2-ші негізгі деңгей (8-10 саты).

Нашар еститін және кейін естімей қалған балалардың оқыту ұзақтығы:

- бастауыш деңгейі – 0 – 4 сынып,
- негізгі деңгей – 5 – 10 сынып,

Естімейтін және нашар еститіндер оқушылар оқуын жалпы білім беретін мектептің 10-11-сыныптарында немесе кәсіптік колледждерде, жалпы орта немесе техникалық және кәсіптік білім беруді арнайы мектептің кешкі бөлімде 11-12 сыныптарында жалғастыра алады.

Оқытудың барлық кезінде деңгейге бөліп оқыту қарастырылады және ол естімейтін және нашар еститін балалардың жас ерекшелігінің психофизикалық мүмкіндіктеріне байланысты, сол арқылы әр оқу пәндерінің әр түрлі деңгейіндегі арнайы мазмұнын және өз кезегінде дәстүрлі түрлі қатынасты анықтайды.

Сонымен қатар білім беру сабақтастығы және үздіксіздігі қағидаттарына негізделген базалық білім тұтастығын қамтамасыз етеді және біртіндеп пропедевтикалық оқу пәндерінен жүйеге көшеді (арнайы бағдарламалармен оқытудан жалпы білім беретін мектептің оқыту бағдарламаларымен оқытуға көшу).

Саралап оқытудың қажеттілігі сөйлеуді дамыту ерекшеліктеріне және есту қабілеті бұзылған оқушылардың танымдық қызметіне негізделген.

Бастауыш мектепте оқытудың мазмұны қалдық есту қабілетін дамытуға, сөйлеу тілін қалыптастыруға, сөздік қорын байытуға және оқушылардың танымдық қызметін дамытуға бағытталған.

Бастауыш мектепті оқуы аяқталғаннан кейін ауызша сөйлеуді меңгерген кезде сөзді қабылдау және айтуда шағын кемшіліктері бар оқушы, мектепаралық логопедтің немесе психологиялық- педагогикалық түзету сияқты арнайы педагогикалық қолдауды сақтай отырып кәдімгі сыныпқа ауыстырыла алады.

Аз сөйлейтін және сөзді айтуда елеулі кемшіліктері бар оқушылар, жалпы орта мектептің арнайы сыныбында оқуын жалғастырады.

Арнайы оқу -әдістемелік қамтамасыз ету

Есту қабілеті нашар балаларға арнайы сыныпта білім беру түзету компоненті бар арнайы типтік оқу жоспарына сәйкес жүргізіледі.

Оқыту төмендегідей жүзеге асырылады:

а) естімейтін оқушылардың "0" (дайындық) және 1-7-сыныптарда – арнайы бағдарламалар бойынша, 8-11 сыныптарда жалпы білім беру бағдарламалары бойынша оқиды, білім беру мазмұны оқудың ұзақтығы 1 жылға артуына байланысты қайта бөлінеді және білім алушылардың мүмкіндіктерін ескере отырып бағдарлама бейімделеді.

б) нашар еститін және кейіннен естімей қалған балалар «0» (дайындық) және 1-4 сыныптарда арнайы бағдарламалар бойынша, 5-11 сыныптарда жалпы білім беретін бағдарламалары бойынша, білім беру мазмұны оқудың ұзақтығы 1 жылға артуына байланысты қайта бөлінеді және білім алушылардың мүмкіндіктерін ескере отырып бағдарлама бейімделеді.

Арнайы бағдарламалар мазмұнында жалпы білім беретін пәндер бойынша оқушылардың естуінің төмендігі және сөйлеу қабілеті дамымай қалғандығын ескерген.

Ол коррекциялық бағытта сипатталады және есту түйсігін дамытуды, тілдік дағдыларды практикалық қалыптастыруды қамтамасыз етеді.

Есту қабілеті бұзылған балаларға білім беру мазмұнын анықтау кезінде білім алушыға жалпы білім беру және тәрбиелеудің, сондай-ақ арнайы білім берудің міндеттері есептеледі.

Оқытудың негізгі міндеттері мен принциптерінде балалардың даму ерекшеліктерін ескере отырып айқындалған және есту қабілеті бұзылуы салдарын тиімді меңгеруге қажетті педагогикалық жағдайды құру, оқыту процесінде түзету-алмастыру (компенсаторлық мүмкіндіктерін қосу) базасын қамтамасыз ету қарастырылған.

Естуді қабылдауды дамытуға арнайы еріннен оқу, дыбысты айту жұмысы, есту- көру негіздерін қалыптастыру ықпал етеді, оқушылардың ауызша сөйлеуін жетілдіруге және түйсіну дағдыларын қалыптастыруға, әр түрлі сөзге жатпайтын дыбыстар шығаруын, музыканы қабылдауына назар аударылады.

Білім алудың ерекше қажеттілігін қанағаттандыру

Түзете-дамытушылық жұмыс бүкіл педагогикалық процесті қамтиды және балалардың оқу материалын меңгеруін қамтамасыз етеді.

Есту қабілеті бұзылған балаларды оқытудағы түзету жұмысының бағыттары ақпараттар мен білімдерін талдауға ерекше жағдайлар жасау, әлеуметтік байланыстар мен балалардың қажеттіліктерін, пәнаралық байланыстар мен танымдық қызығушылықтарын дамыту, арнайы оқыту әдістерін таңдау, арнайы түзету пәндері арқылы жүзеге асырылады.

Типтік оқу жоспарында арнайы түзету курсы қарастырылған:

«Заттық-тәжірибелік оқыту», «Түзету ырғағы» және жеке-топтық сабақтарда естуді қабылдауы мен дұрыс айтуын дамыту.

«Заттық-тәжірибелік оқыту» (ЗТО) оқу курсының мақсаты: тілді меңгеру мен жоғары психикалық функцияларды қалыптастыру үшін полимодальды сезіну негізінде танып білу және қарапайым тұрмыстық түсініктерді пайдалану деңгейінде білім беру.

«Түзету ырғағы» оқушылардың есту қабілетін музыка арқылы дамытуға, есту-көру және есту, сөйлеу қабілетін жетілдіру яғни естіп қабылдауын интенсивті дамыту жағдайында сөйлеу тілі мен қимылдарын дамытуға бағытталған.

Оқушылардың назарын, жадын, ақыл ой, шығармашылық қабілеттерін, ұжымдық іс-әрекетінің дағдыларын дамытады.

Естуді және айтылуды дамыту үшін түзету сабақтары жеке және шағын топтарда жүргізіледі.

Бұл сабақтарда түзету жұмысы электроакустикалық аппаратураны қолданып, естіп қабылдауын интенсивті дамыту жағдайында сөйлеу тілі мен қимылдарын дамытуға бағытталған.

Ауызша сөйлеуді дамыту жұмысы кешенді зерттеу негізінде анықталған мүмкіндіктер мен есту-көру резервтерін дамыту, ауызша сөйлеуді естіп қабылдау, оқушылардың жеке психофизикалық ерекшеліктерін, сөйлеуді дамыту деңгейін ескере отырып айтылу дағдыларына саралап құрылады.

«Ым-ишараттық сөйлеу тілі» оқу курсы тек құлағы естімейтін балалар үшін, оның қалауы бойынша естімейтіндердің шағын әлеуметтік ортасына кіруіне негізделіп 4- 11-сыныпқа енгізілген және оқушы үшін сол ортадағы коммуникативтік қызметті атқарады. Қазақстан Республикасында естімейтіндерді оқыту үдерісі есту-көру негізінде жүзеге асырылады, ал білім беру үдерісінде ым-ишараттық сөйлеу тілі көмекші тәсіл ретінде қолданылады. Ым-ишараттық сөйлеу тілін сауатты меңгерудің нәтижесінде оқушылар бағдарлама материалын сапалы игереді.

Есту қабілеті бұзылған оқушылар негізгі орта білім беру мектебін бітіргенге дейін оқу процесіне қатысуы үшін түзету курстарын қажет етеді. Ол арнайы ұйымдастырылған есту-сөйлеу ортасын қамтамасыз етеді, бағдарламада талап етілетін білім көлемін қажетті даму деңгейіне дейін

меңгеруіне мүмкіндік береді, оқытудың барлық кезеңінде балаларды іргелі қабілеттерін қалыптастыру үшін функционалдық қолдау болады.

Арнайы білім беру қажеттіліктері бар оқушыларда біліктілікті, дағдыларды және денсаулықтың психо-совматикалық резервін меңгерудің түрлі мүмкіндіктері бар. Жалпы білім беретін мектептер осы айырмашылықтарды ескеру керек. Атап айтқанда, жалпы білім беретін ортада балалардың енгізу түрлі нысандарын қамтамасыз етуге қажетті:

а) қалыпты сыныпта оқыту-танымдық қабілеттері сақталған оқушыларға арналған мұғалімнің жеке әрекеттері ғана қажеттілігі мүмкін болып табылатын арнайы білім беру бағдарламалары, олар үшін талап етілмейді. Осы сыныпқа ерекше қажеттіліктері бар 1-2 оқушыны оқытуға болады. Мұндай сыныпта ауытқуы жоқ оқушыларды оқытатын педагогтар, білім беру саласындағы маман бола алады. Қажет болған жағдайда, мұғалім, психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің мамандарынан, ресурс орталықтарынан қосымша кәсіби ақпараттар ала алады.

б) арнайы сыныпта оқыту – арнайы жағдайлар талап етілетін (арнайы бағдарлама, арнайы әдістер мен оқыту, нақты жабдықтар мен дидактикалық құралдар, нәзік психологиялық-педагогикалық режимінде) оқушыларға арналған. Бұл сыныптарда арнайы педагогикалық білімі бар немесе курстық оқудан өткен мұғалімдер жұмыс істеуі тиіс. Арнайы білім беру ұйымдарының ұсынымымен оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастыру барлық талаптарға сәйкес арнайы оқу жоспары мен бағдарламалары бойынша жүргізіледі.

Есту қабілеті, көру, интеллект, сөйлеулерінде қатты бұзылулары, ақыл-есі, тірек-қимыл жүйесінің патологиясы бар балаларға арналған - арнайы сыныптар бұзылушылық түрлері бойынша саралануы тиіс. Оларда контингенттердің болуына қарай, сонымен қатар ата-аналардың ниеттеріне байланысты балаларды оқыту үшін арнайы сыныптар ашылады. Бұл жағдайда барлық сабақтан тыс іс-шаралар (үйірмелер, факультативтер, спорттық, тәрбиелік), қалыпты сынып оқушыларымен бірлесе отырып жүзеге асырылады.

Түзету курстары және жалпы білім беретін пәндердің құрамдас түзету бөлігі есебінен есту қабілеті бұзылған оқушыларға МЖМБС талаптарына сәйкес білім беру мүмкіндігі бар.

Барлық жалпы білім беретін пәндер мен түзету курстарының бағыттары:

- түйсініп қабылдау (сенсорлық – перцептивті) белсенділігін ынталандыру (есту-көру және естуді қоса алғанда барлық қабылдау түрлерін дамыту);

- айналадағы заттарды түрліше сезіну түйсігін (түрлі модальді), соның ішінде дыбыстарды сезінудің көптүрлілігі ұғымын дамыту;

- қимыл-қозғалысын дамыту (моторикасын), шынайы нысандарды зерттеу тәсілдері мен олардың кескіні мен модельдерін жасау;

- дыбыс күшейткіш құралдарды тұрақты қолдана отырып, кең ауқымда коммуникативті практиканы дамыту үшін жағдай жасау ;

- әлеуметтік қажеттіліктерін жандандыру, дербес және түрлі бірлестікте жұмыс жасау біліктіліктерін дамыту;

- әртүрлі сөйлеу түрін қолдану мүмкіндігін және қажеттілігін дамыту (есту-көру, сөйлеуді естіп қабылдауы, ауызша, жазбаша, ауызша-дактильді сөйлеу түрін қолдану);

- өз іс-әрекетін жоспарлау және жобалау дағдыларын дамыту (практикалық және сөйлеу);

- қарым-қатынасқа арналған қажетті және жалпыға ортақ сөйлеудің білім құралын жасау арқылы, оның ішінде, терминологиялық сөздік және базалық лексика-грамматикалық құрылым арқылы қайталап өту;

- танымдық үдерістерін және эмоциональды-еріктік аймағын кеңейту.

Есту қабілеті бұзылған балаларды оқытуға қолданылатын әдістемелер бірнеше қосымша жүйелерден тұрады: сөйлеуді қалыптастыру әдістемесі және мектептегі білім беруде тілге үйретуді пән ретінде оқыту, ғылым негіздерін оқыту әдістемесі, естіп қабылдауды қолдануды дамыту әдістемесі. Барлық оқыту әдістемелері есту қабілеті бұзылған оқушылардың материалды көпсенсорлық сипатта қабылдауына арналған. Педагогикалық процесс естіп көру негізіне құрылған, педагогты олардың естіп қабылдауын бақылап, үнемі назарда ұстауына, түзетіп отыруға, дыбыстап-буындап сөйлеу құрылымын нақтылап отыруға міндеттейді.

Көрнекі құралдардың да рөлі айрықша: ол біріншіден оқу материалын иллюстрацияламайды, ол оның мазмұнын көрнекі түрде ашады. Көрнекі-іс-әрекет құралдары мен әдістері түсіну мен елестетуді қалыптастыруға, осы және басқа құбылыстарға себеп-салдарлық қарым-қатынас орнатуға, пәнаралық байланыстарды көрнекілікпен белгілеуге көмектеседі.

Естімейтін және нашар еститін балаларды оқытуда қосымша құрал ретінде сөйлеуді қабылдауын, сөздің дыбыстық құрамын түсінуді жеңілдететін *дактилология* тәрізді арнайы құралдарды қолдану қажет. *БМ-шарамен* сөйлеу оқытудың негізгі емес қосымша құралы ретінде тек естімейтін балаларға қолданылады. Оқу материалын қабылдау есту-көру негізінде аудио визуальды және сурдотехникалық құралдарды пайдалану арқылы жүзеге асырылады.

Есту қабілеті бұзылған балаларды оқыту түрлі типтегі электроакустикалық дыбыскүшейткіш аппаратураларды тұрақты пайдалану арқылы өткізіледі (күндізгі ұжымдық және дербес пайдалану және дербес есту аппараттарын, есту кабинетіндегі және мектеп залындағы магниттік ілгіш, радиофицирленген мектеп залы, рекреациялар, кіреберіс, вестибюль). Естүпротездеу және қалған естүін дамыту бойынша қарқынды жұмыс жүргізу үшін аудиометрлер мен сурдолог- дәрігердің, аудиологтің көмегі қажет. Есту қабілеті бұзылған балаларды оқытатын мектептердің фонотекасы, музыкалық құралдары, дыбыс шығаратын ойыншықтары болуы қажет. Мектепте есту қабілеті бұзылған балалардың өмір сүру әрекетіне сәйкес орта құрылу қажет, сенсорлық жағдаймен қамтамасыз ететін оқу-материалдық базасы, сөйлеуді қабылдауға арналған қолайлы жағдайы болуы керек. Мектеп жеке және

ұжымдық түзету сабақтарын өткізуге арналған кабинеттермен, түзету ритмикасы сабақтарын өткізуге арналған залмен , оқу шеберханаларымен, сонымен қатар, арнайы компьютерлік бағдарламалармен, оқу, әдістемелік және балалар кітапханасымен жабдықталуы қажет.

2.2 Көрмейтін және нашар көретін балаларды оқытуды ұйымдастыру

Көрмейтін және нашар көретін балалардың ерекшеліктері

Көрмейтін (зағиптар) деп көру көмегі арқылы зат формасының сұлбасы мен жарықты сезінуді қабылдау мүмкіндігі толықтай жоқ балалар есептеледі. Мұндай екі көзінен толық айрылу (тотальді) болып саналады. Бұлардың қатарына көру аймағы 10% көретіндер де жатады.

Медициналық зағиптықтан практикалық зағиптықты ажырата білу қажет, жарықты сезгіштігі немесе қалдық көруі бар, жарықты, заттардың сұлбасын, түстерін қабылдай алуы, қалғандары медициналық зағиптыққа жатады. Практикалық зағиптық (қалдық көруі бар) кәдімгі түзету құралдарын (көзілдірік) қолдануда көру ұшқырлығы жарықты сезінуі 0,05 сипатталады. Тотальді көрмейтіндер қалдық көруі бар (нашар көретіндер) Брайл жүйесі бойынша жазатын және оқитын балалар. Қалдық көруі кеңістікте бағдарлауға және дыбысты естуі арқылы қабылдауға көмек береді.

Нашар көретін балалар, орталық көру көзі жақсы көретін, түзету арқылы жіті көретін (көзілдірік, байланыс линзалар) 0,05-ден 0,3-ке дейін, сонымен қатар, өте жіті көретін бірақ көру қызметінің басқа бұзылулары бар балалар (көру аймағының кішіреюі, бірінші, екінші - глаукома, көру жүйкелерінің аяқталмаған атрофиясы, пигменттік көздің тор қабығының бүлінуі, тор қабықтың ажырауы және т.б.). арнайы жағдайда оқытуды қажет етеді.

Балалардың біраз бөлігінің көруінің бұзылуын көру нашарлығы және қылилық құрайды. Аталған категориялардағы балаларды оқыту арнайы сыныпта және кәдімгі сыныптарда да ұйымдастырыла беруі мүмкін.

Зағип және нашар көретін балалардың даму процесі көретін балалар сияқты бір заңдылыққа бағынады. Алайда, көруден айрылу немесе қалдық көруі бар балаларды дамытудың кейбір ерекшелігін ескеруді талап етеді. Олар заттар мен құбылыстарды көзбен шолу сипатындағы - жарықты, түсті т.б. бақылау мен қабылдаудың қиындығын сезінеді. Оларда кеңістік белгілерін, орналасуын, бағытталуын, қашықтығын, көлемін, нәрсенің бедерін т.б. бағалауда үлкен қиындық келтіреді. Мұның барлығы зағип балалардың сезу тәжірибесін азайтады, яғни кеңістікте бағдарлауын әсіресе қозғалыс барысын қиындатады, сенсорлық және интеллектуальдық қызметінің үйлесімді дамуы бұзылады.

Алайда, зағип балаларда қоршаған ортаны тануға негізделген қызмет жасайтын есту және сезу рецепторы сақталады. Естуді еріксіз пайдаланатын зағип балалар айналасындағы адамдармен қарым-қатынас барысында ауызша

байланыстырып сөйлеуді үйренеді. Сөйлеу арқылы олар ақиқат шындығы, адамдардың іс-әрекеті мен амалы т.б. туралы ақпарат алады. Зағиптардың естуіне қарағанда сезімі нашар, сылбыр дамыған. Қоршаған ортадағы заттарды өз бетімен дұрыс бақылау әдістерін қолдана алмайды. Тәжірибе көрсетіп жүргендей, мектепке келген оқушылар сезгіштік қабілеті мен қолының ұсақ моторикасының дамуының төмен деңгейін байқатады. Бұл өз кезегінде, олардың жалпы психофизикалық дамуына қарсы әсер етеді, яғни қоршаған шынайы ақиқатпен дербес танысуына және Брайл жүйесі бойынша оқып және жазып үйренуін тежейді.

Нашар көретін балалардың көруінің төмендеуі танымдық іс-әрекетіне кері әсер етеді, қабылдау процесінде көзбен шолуының тарлығы, нақтылығының төмендеуі байқалады. Нашар көретін балалардың көру елестері нақты емес, бұрмаланып қалыптасқан. Оларда үнемі кеңстікте бағдарлауының қиындығын байқауға болады. Көру жұмыстары барысында оларды дамыту мен сақтау шаралары болмаса олардың жылдам шаршайтынын көрсетеді және көруінің нашарлауына әкеледі. Көруден шаршауы ақыл-ойы мен физикалық жұмыс жасау қабілетінің төмендеуіне әкеліп соғады.

Жалпы білім беретін мектептерде аталған санаттың оқушыларын оқыту барысында олардың жұмыс жасау қарқыны қалыпты көретін балалардан артта қалады. Бұл олардың үлгермеуіне немесе өз мүмкіндігінен төмен үлгерімге әкеледі. Нашар көретін балалар мұндай жағдайда ашуланшақ, ұжымнан тысқары, негативизмін көрсетеді, бұл мектептегі бейімсіздігінің бір көрінісі болып табылады.

Қалыпты көретіндер тәрізді нашар көретіндердің есту қабілеттері негізгі қабылдау талдаушы болып қала береді. Осыған байланысты нашар көретіндерді көзін сақтауға мүмкіндік беретін, көріп қабылдауын жеңілдететін, шаршауын болдырмайтын ерекше жағдайда жүзеге асырылуы қажет. Нашар көретін балалар үшін арнайы көрнекі құралдар, анық сызылған сызықтарымен дәптерлер, артық бөлшектерсіз суреттер, ірі әріптермен жазылған кітаптар қажет. Зағип және нашар көретін балалардың сенсорлық тәжірибесі процесін қалыптастыруда олардың танымдық іс-әрекетін, тұлға болып қалыптасуының өзіндік ерекшелігі бар: арнайы психологтік-педагогикалық түзету құралдарын, физикалық дамуын түзететін емдеу-дене шынықтыру шараларын пайдалануды талап етеді. Зағип және нашар көретін балалар үшін дұрыс ұйымдастырылған жүйе, мазмұн, әдістеме және оқыту, тәрбиелеу жағдайлары олардың дамуындағы кемшін тұстарының маңызды өтем құралы болып табылады.

Көру қабілеті бұзылған балаларды арнайы оқыту жағдайы

Дамуында басқа бұзылуы жоқ зағип және нашар көретін балалар МЖБС талаптарына сәйкес арнайы оқу жоспары мен бағдарламалары бойынша жалпы білім беретін мектептерде білім алады. Көру қабілеті бұзылған балалар жалпы білім беретін мектептердің арнайы немесе жалпы

сыныптарында оқи алады(психологтік-педагогикалық мамандардың түзету қолдауымен және қамқор педагогикалық тәртіптемеде).

Ақыл-ой кемістігі бар зағип және нашар көретін балаларды оқыту арнайы оқу жоспары мен бағдарламалары бойынша жүзеге асырылады, алайда, көруінде кемістігі бар балаларға арналған қосымша түзету бөліктері қарастырылуы қажет. Психикалық дамуы тежелген зағип және нашар көретін балаларды оқыту психикалық дамуы тежелген балаларды оқыту талаптарына сәйкес жүргізіледі алайда, көруінде кемістігі бар балаларға арналған қосымша түзету сабақтары қарастырылуы қажет. Ауыр ауру түрлерімен ауыратын зағип балаларды дәргерлердің ұсынымдамасын есеріп ПМПК бекітуі бойынша дербес бағдарламамен оқушылар ұжымымен ішінара кіріктіріліп үйде оқыту ұйымдастырылады. Кіріктірілу деңгейі және оның формасы оқушының денсаулығына қарай анықталады. Дербес үйде оқыту мектеп жағдайында арнайы мамандардың, техникалық және отбасылық жағдайға байланысты жүзеге асады.

Көру қабілеті бұзылған оқушылардың арнайы сынып жағдайындағы мектептегі білім беру ұзақтығы:

а) зағип оқушылар:

- бастауыш білім беру деңгейі – 0 (дайындық), 1-4 сыныптар;
- негізгі орта білім беру деңгейі – 5-10 сыныптар;
- жалпы орта білім беру деңгейі – 11-12 сыныптар.

б) нашар көретін балалар:

- бастауыш білім беру деңгейі – 0 (дайындық), 1-4 сыныптар;
- негізгі орта білім беру деңгейі – 5-10 сыныптар;
- жалпы орта білім беру деңгейі – 11-12 сыныптар.

Әрбір білім беру деңгейінде білім алушыларды жалпы сыныптарға ауыстыру мүмкіндігі бар.

в) Күрделі бұзылуы бар зағип және нашар көретін балаларды (Психикалық дамуы тежелген, ақыл-ой кемістігі) арнайы оқу жоспары мен бағдарламалары арқылы жүзеге асырылады.

Арнайы оқу-әдістемелік қамтамасыз ету

Зағип және нашар көретін оқушыларды оқыту түзету кешендері енгізілген арнайы Типтік оқу бағдарламалары арқылы жүзеге асырылады.

Оқушылар жалпы білім беретін бағдарламалармен және түзету кезеңді бағдарламалармен оқытылады. Жалпы білім беретін бағдарламаларға білім алушылардың даму ерекшелігіне байланысты өзгеріс енгізіледі (бейнелеу өнері, сызу, деншынықтыру, еңбек). Негізгі орта білім беру деңгейіндегі жалпы білім беретін бағдарламаның мазмұны оқудың 1 жылға ұзартылуына байланысты қайта бөлінеді, оқушылардың ерекшелігін ескере отырып өңделеді. Зағип оқушылар үшін оқу процесінде жалпы білім беретін мектептерде жаппай қолданатын Брайлдің рельефті-нүкте шрифтсімен басылып шыққан оқулықтар, оқу құралдары және әдебиеттер қолданылады. Нашар көретін оқушыларды оқыту жалпы білім беретін мектептерде жаппай

қолданатын ірі шрифтiмен басылған және арнайы жаңартылған суреттермен, көрiп қабылдауға қолжетiмдi оқулықтармен оқытылады.

Ерекше бiлiм беру қажеттiлiгiн қағаттандыру

Нашар көретiн оқушыларға сыныптағы көру жұмыстарына анық сызылған сызықтарымен дәптерлер, оптикалық және техникалық құралдар көмегiмен қолайлы жағдай жасалу қажет:

- офтальмологпен тағайындалған көрудi түзету құралдары (көзiлдiрiк, жанаспалы линза, лупа, телескоптық көзiлдiрiк);

- табиғи жарықты реттейтiн құрылғы (тетiк),;

- оқығанда, жазғанда, сурет салғанда сурет көргенде дұрыс отыруын қамтамасыз ететiн арнайы бiр орынды парталар;

- балаларға арналған қосымша құрылғылар (Брайл жүйесi бойынша жазуға арналған құралдар, оқитын машиналар, Брайл шрифтiсiмен жазылған машинкалар , рельефтi суретке арналған «Школьник», оптикалық құралдары – лупа, линзалар, телескоптік құралдар–офтальмологтiң ұсынымдамасы бойынша және басқалар);

- тифлотехникалық құралдар (жазуға арналған тифлоқұралдар, электронды құралдар, тактильдi және брайлдi дисплей, сөйлеу синтездеушi);

- көрудi қорғау талаптарына жауап беретiн арнайы оқу құралдары (рельефтi-көрнекi құралдар, географиялық карталар, схемалар және т.б.);

- аудио-және бейнеаппаратуралар;

- арнайы бағдарламалармен қамтамасыз ететiн компьютерлер.

Жалпы бiлiм беретiн пәндердi арнайы оқыту әдiстемесiн қолдану арқылы, түзету кезеңiнiң пәндерi бойынша арнайы сабақтар өткiзу, сонымен қатар, техникалық құралдар және арнайы көрнекiлiктер пайдаланылып дербес және топтық сабақтар өткiзу түзетуге бағытталады.

Түзету курстары төмендегiдей берiлген:

- «Көрудi қабылдау және қалдық көрудi сақтау және дамыту». Сабақ көру мүшесi ауруының сипатына, көру қызметiнiң негiзгi жағдайына, жалпы психикалық дамуына, көру қабылдауының қалыптасу деңгейiне байланысты толымдалатын топта (2-4 адам) өткiзiледi .Сабақ ұзақтығы 30 минуттан артық болмау керек.. Сабақ жиiлiгi – аптасына 2-3 рет. Үздіксіз көру жүктемесі 5-10 минуттан аспау қажет.

- «Емдiк дене шынықтыру (ЕДШ)». Сабақта емдiк –сауықтыру мiндеттерi шешiледi задачи (бөгелiп қалушылықты жою, қозғалыстың шектеулілігі және қозғалыстың жетiмсiздiгi, бұлшық еттiң сезiмi, байланыссыздық) және емдеу- қалпына келтiру (қозғалыс бiлiктiлiгiн жетiлдiру.). Сабақ топта, дербес және кiшi топта өткiзiледi. Сабақ ұзақтығы 30-45 минут.Әр оқушыны офтальмологтік, психофизикалық, соматикалық мұқият кешендi тексеруден кейiн емдiк дене тәрбиесi тағайындалады. Ауруының мәліметтері есеріледі (омыртқаның қисаюы және т.б.)

- «Түзету ритмикасы». Ритмика сабақтары оқушылардың музыканы тыңдауға, мазұнын қимыл арқылы беруге, қозғалыс бiлiктiлiктерiн

қалыптастыруға және бекітуге үйрету мақсатында өткізіледі. Ырғақты сезінуін, координацияны, шыдамдылықты, физикалық жұмыс жасау қабілеттілігін дамытуына мүмкіндік жасау . Ритмика сабағы ритмикалық жаттығуларды, ритмикалық эстафета, музыкалық-ритмикалық және сөйлеу ойындарын пайдалануды ұсынады.

- «Мимиканы және пантомимиканы дамыту». Сабақ дербес және топпен жүргізіледі. Сабақ ұзақтығы 40-45 минут. Сабақты өткізу түрі қойылған мақсатқа сәйкес болады. Сабақты тифлопедагог өткізеді.

- «Түйсіну мен ұсақ моториканы дамыту». Бұл курстың мақсаты зағиптардың түйсінуі мен ұсақ моторикасын дамыту, заттарды тануды , қоршаған ортадағы нәрселерді , кеңістікте бағытталуын үйрету. Сабақ топта, дербес және кіші топта өткізіледі.

- «Кеңістікте бағдарлау». Оқушылар үлкен, кіші кеңістікте бағытталу тәжірибесіне, өз бетімен қозғалу біліктілігіне сәйкес топтарға бөлінеді.

- «Әлеуметтік-тұрмыстық бейімдеу». Курстың негізгі мақсаты болып табылады: қоршаған әлемдегі заттар және құбылыстар туралы елесті қалыптастыру; түрлі әлеуметтік жағдаяттардағы және қоғамдық орындардағы дұрыс тәртіп біліктілігіне, айналадағы адамдармен қарым-қатынасқа үйрету.

Бастауыш сынып баланың тұлға ретінде қалыптасуын қамтамасыз етуге бағытталған, оның әлеуметтік толық мүмкіндігін дамытуға, ауытқушылығын түзетуді дамытуға, емдеу, гигиена және көруін сақтауға, оқуға деген ынтасы мен біліктілігін дамытуға, көрнекілік-образды тәсілін және теориялық ойлауын, оқу іс-әрекетіндегі дағды мен білікті игереді; оқуға, санауға, жазуға, суретті түсінуге, жеке басының гигиенасыныңэлементарлық тәсілдерін яғни, өзіне-өзі қызмет жасау, мобильділік, бағыттаушылықты үйренеді.

Негізгі мектепмектеп бітіруші түлекке білім алуын жалғастыруға және қоғамның толыққанды өміріне араласу үшін қажетті жалпы білім берудің мықты іргетасын қалайды. Түзету жұмыстары танымдық, дербес және қозғалыс саласында, гигиена және көруін сақтауға, денсаулығын бекіту бойынша әрі қарай жалғасады. Мектеп баланың әлеуметті мүмкіндіктерін ғылыми ой-санасын, әлеуметтік өзін-өзі анықтау мүмкіндігін дамытады, көруі бойынша мүгедектердің жұмысқа орналасуы мен түрлі еңбек іс-әрекетін үйренуін кәсіби оқуын, дүниеге ғылыми көзқарасын қалыптастырады.

Негізгі мектеп жалпы білім беруге дайындықты аяқтауды қамтамасыз етеді. Мұғалім оқушылардың қызығушылығының толық есебін, қоғамдық пайдалы еңбекке және заманауи қоғамдық өмірге белсенді араласуына, әлеуметтік-психологиялық бейімделуіне жағдай жасайды .

Өмір іс-әрекетіне сәйкес орта

Көру қабілеті бұзылған оқушының кеңістікте бағдарлауы қиындық туғызады, сондықтан оның мектепте өзін жайлы сезінуі үшін мектеп ғимаратына саяхат жасауы қажет. Бұл оған кабинеттер мен мектеп үй-жайының орналасуын есте сақтауына көмектеседі. Барлық кедергілер және

бұрылыстар айтылу қажет, балаға бұрыштар мен есіктерді ұстап көруге мүмкіндік беру қажет.

Нашар көретін баланың бағдарлауы үшін мектепке кіретін баспалдақтарды ашық кереғар түстерге бояп қою қажет, міндетті түрде таяныш болу қажет. Таяныш баспалдақтың екі жағында 70 және 90 см биіктікте, төменгі сыныптар үшін — 50 см болуы қажет.

Есіктер жақсы ашық кереғар түске боялу керек. Егер есіктер шыныдан болса, оның ашылатын тұсын ашық түсті бояумен бояп қою қажет.

Көру қабілеті бұзылған оқушының тұтқадан ұстап бағдарлауы үшін мектептің дәлізі бойына барлық периметр бойынша тұтқалар жасалу қажет.

Көруі бойынша мүгедектің бағдарлауын жеңілдету үшін мектеп ішінде еденді түрлі рельефті етіп жабуға болады (бағытты өзгерткенде еден рельефі де өзгереді) немесе еденге арналған плиткалар немесе жай ғана кілемнен жасалған жолдар.

Көру қабілеті бұзылған оқушыларға арналған киім ілгіште өтушілерден бөлек, арнайы орын арнау және оны таяныштармен, орындықтармен, сөмке, киім ілетін ілгектермен жабдықтау қажет. Баланың есіне сақтауы үшін ол жерге бірненше рет апарып көрсету қажет.

Сыныпта қолжетімді және қолайлы жағдай жасау үшін ұсынылады: көру қабілеті бұзылған оқушыларға арнап рельефті фактуралы немесе едені кілеммен жабылған белгілі бір оқушы орнын жабдықтау керек.

Жұмыс орнының жарықтануына аса мән беру керек. Парта мұғалім үстелі мен терезеге жақын бірінші орында орналасуы керек. Оқушы диктофонды пайдалануына болады (оның конспектілеу тәсілі). Мүмкіндігіне қарай, әртүрлі сабақта қолданылатын құралдар тек қана көрнекі емес сонымен қатар, зағип бала оны қолымен ұстау үшін рельефті болып келуі керек.

Көз қызметінің мүмкіндігі төмендемеуі болмас үшін шаршауы болмау керек. Дер уақытында сабақ өтетін жердегі іс-әрекет және жағдай түрлерін ауыстыру оқушылардың жұмыс жасау қабілетін көтеруге көмектеседі. В Көзді сақтаудың негізінде жұмыс орнын, үй-жайды тиімді жарықтандыру жатыр. *Көру қабілеті бұзылған балалар үшін партаның жұмыс жасайтын бетін, баспалдақты, дәліздерді, денешынықтыру залдарын жарықтандыру жоғары болу керек.*

2.3 Тірек-қозғалыс аппараты бұзылған балаларды оқытуды ұйымдастыру

Тірек-қозғалыс аппараты бұзылған балалардың ерекшеліктері

«Тірек-қозғалыс аппаратының бұзылуы» (ТҚАБ) ұғымы жинақтамалық сипатқа ие және өзінің құрамына органикалық орталықты немесе шеткері пайда болған қимыл-қозғалыстық бұзылуды қамтиды.

Тірек-қозалыс аппараты бұзылған балаларды келесі санаттарға бөледі:

- балалардың сал ауруы (БСА);
- қалпына келген немесе қалдықты кезеңдегі полиомиелиттің салдарынан;
- миопатиямен;
- туа біткен және жүре пайда болған ақыл-ой кемістігінің және тірек-қозалыс аппаратының бұзылуымен.

ТҚАБ балалардың қимыл әрекетінің бұзылуынан басқа интеллектуалды даму кемістігі де байқалуы мүмкін: балалардың 40-50%-ында психикалық дамуының тежелуі болса, барлық балалардың 10%-ға жуығында – түрлі сатыдағы ақыл-ой кемістігі байқалады. Бұл кемістіктер мидың зақымданумен түсіндіріледі, сонымен қатар қозғалыс белсенділігінің шектелуі және дамудың қосымша бұзылуларының нәтижесінде пайда болатын депривацияның (қорқыныш) салдары болып табылады. Психикалық дамудың тежелуі ойлау қызметі қалыптасуының артта қалуында, түрлі психикалық функциялардың біркелкі дамымауында, астениялық (ағза әлсіздігі) жағдайлардың айқын байқалуында көрініс табады.

ТҚАБ балалардың арасында саны ең көп топты БСА ауыратындар құрайды. Бұндай балалар қимыл-қозғалыс саласы және танымдық әрекеті кемістіктері байланыстарының нәтижесінде оқыту мен тәрбиелеудің арнайы жағдайларын қажет етеді. БСА барысында әдетте, қимыл-қозғалыстың бұзылуы тілдік кемістікпен және жекелеген психикалық функциялардың қалыптасуының тежелуімен сәйкестікте болады. қимыл-қозғалыс және басқа да функциялардың жетіспеушілік деңгейінің айқын байқалуы арасында сәйкестіктің болмайтындығын да атап өту қажет. Даму құрылымы бұзылуының көптүрлілігінің байқалуы, бұл балаларға білім беруді стандарттандыруды қиындықтар тудыратыны сөзсіз.

БСА кезінде болатын қимыл-қозғалыстық бұзылулар қол мен аяқтың зақымдануынан байқалады (бұлшық ет тонусының зақымдануы, патологиялық рефлексдер, қимыл-қозғалыстың күштеу арқылы болуы, тепе-теңдіктің, координацияның, шағын моториканың қалыптаспаушылығы). Қимыл-қозғалыс бұзылуының ауыртпалығы әр түрлі болады: кейбір балалар тік күйде отыра және тұра алмайды, тек арнайы арбада ғана қозғала алады, көптеген балалардың жүріс мәнері өгеше болады, көпшілігі ортопедиялық арнайы құрылдар – балдақтар, таяқтар және т.б. пайдаланады, сал ауруымен ауыратын балалардың аз ғана бөлігі қосымша құрылғылардың көмегінсіз қозғалу мүмкіндігіне ие. Оң жақ аяқ-қолдары зақымданған ауру балалар, іс-әрекетті сол қолымен істеуге мәжбүр, бұл жағдай олардың өзіне-өзі қызмет ету және жазу дағдыларын меңгерулерінде қиындық тудырады. Барлық дерлік балаларда саусақтардың сезімталдығы дамымаған.

БСА ауыратын балалардың көпшілігінде сөйлеу дағдыларының кемшілігі байқалады, соның ішінде жиі кездесетін жағдай – тіл күрмелудің (дизартрия) түрлі формалары. Тіл күрмелудің байқалуы әр түрлі: жеңіл

(өшірілген) түрінен мүлдем түсініксіз сөйлеуге дейін болуы мүмкін. Ең күрделі жағдайларда анартрия (сөйлей алмау) байқалуы мүмкін.

Дыбыстарды айтудың бұзылуы көптеген жағдайда жалпы сөйлеу тілінің дамымауының (ЖСТД) әсерінен қиындайды.

Тілдік кемістіктің болуы көптеген жағдайда сөйлесу ықыласын төмендетеді және сөйлесу байланысында қиындықтар тудырады.

Балалардың 20-25%-да көру кемістігі бар: қатарланған және шашыранды қылилылық, нистагм, көру кеңістігінің шектелуі.

БСА танымдық процестердің қалыптасуы жекелеген психикалық функциялардың тоқтап қалуымен және біркелкі дамымауымен сипатталады. Көптеген балаларда қабылдаудың дамуында, сонымен қатар кеңістіктік және уақыттық елестетудің қалыптасуында қиындықтар байқалады.

Барлық балаларда дерлік астения (ағза әлсіздігі) байқалады: жұмысқа қабілеттіліктің төмендігі, барлық психикалық процестердің қалпына келмеуі, қабылдаудың бәсеңдігі, зейін аударудың қиындығы, есте сақтау көлемінің аз болуы.

Бұндай балалардың көпшілігінде жоғары психикалық функциялардың даму әлеуетінің бар екендігін атап өту қажет, алайда дене бітімінде кемшіліктері (қимыл-қозғалыс, есту, көру функцияларының бұзылуы), сөйлеу қиындықтары, астениялық көріністің және білім қорының шектеулілігі, әлеуметтік-мәдени депривацияның салдары бұл мүмкіндіктерді жасырып тұрады.

Тірек-қозғалыс аппараты бұзылған балаларды оқытудың арнайы жағдайлары

Тірек-қозғалыс аппараты бұзылған балаларды МЖБС сәйкес жалпы білім берумен, сонымен қатар олардың дене бітімі дамуындағы, танымдық және тілдік әрекеттеріндегі ауытқуларды жеңуді қамтамасыз ету оқытудың негізгі міндеттері болып табылады.

Тірек-қозғалыс аппараты бұзылған оқушыларды оқыту жалпы сынып жағдайын да, сондай-ақ жалпы білім беретін мектептің арнайы сыныбында да жүзеге асырылуы мүмкін. Қажет болған жағдайда үйде оқыту ұйымдастырылуы мүмкін.

Тірек-қозғалыс аппараты бұзылған оқушыларды арнайы сынып жағдайында мектепте оқытудың ұзақтығы:

- бастауыш білім беру деңгейінде – 0 (даярлық), 1-4 сыныптар;
- негізгі орта білім беру деңгейі – 5-10 сыныптар;
- жалпы орта білім беру деңгейі – 11-12 сыныптар.

Оқыту мерзімінің ұлғайтылуы балалардың психикалық дамуының тежелуімен, сөйлеу және қимыл-қозғалыстың бұзылуының нәтижесінде жазу мен оқуды меңгерудің қиындығымен, түзету-сауықтыру шараларын өткізудің қажеттігімен байланысты болып отыр.

Оқу әрекетін нормаға сәйкестендіру және оқытудағы қиындықтарды жеңу барысында арнайы сыныптың оқушысы, оқытудың кез келген сатысында кәдімгі сыныпқа ауыстырылуы мүмкін.

Қимыл-қозғалыстың бұзылуымен қатар интеллектуалдық ауытқуы байқалатын бала ақыл-есі кем оқушыларға арналған арнайы сыныптарда оқытылады.

Арнайы оқу-әдістемелік қамтамасыз ету.

Тірек-қозғалыс аппараты бұзылған оқушыларды арнайы сынып жағдайында оқыту түзету компонентін қамтитын арнайы Үлгілік оқу жоспарларына, сонымен қатар жалпы білім берудің бағдарламалары мен оқулықтарына жүзеге сәйкес асырылады. Негізгі мектепте оқыту мерзімінің 1 жылға ұлғайтылуына байланысты жалпы білім беру бағдарламаларының мазмұны балалардың ерекшелігін ескере отырып жаңаша бөлістіріледі және бейімделеді.

Оқу процесінде оқушылардың қимыл-қозғалыстық және сөйлеу ерекшеліктерін ескеретін арнайы әзірленген дидактикалық материалдарды, АКТ және басқа да материалдарды қолдану қажет.

Оқушылардың білім алудағы ерекше қажеттіліктерін қанағаттандыру

Барлық оқу пәндерінде оқытудың түзетушілік бағыттылығы жүзеге асырылады, сонымен қатар дене, танымдық және сөйлеу әрекеті дамуындағы ауытқуларды жеңу мақсатын алға қояды. Оқу процесін ұйымдастыру арнайы әдістер мен тәсілдерді қолдануды, бағдарламаның жекелеген бөлімдері мен тақырыптарын зерделеуге мүмкіндік беретін пропедевтикалық (алдын ала) оқытудың арнайы сабақтарын кіргізуді, сонымен бірге дамудағы ауытқуды түзету бойынша жекелеген және топтық арнайы сабақтар өткізуді қарастырады. Бұндай сабақтарда алынған білімдер мен дағдылар жалпы білім беретін пән сабақтарында бекітіледі.

Тірек-қозғалыс аппараты функциялары бұзылған балаларды оқыту емдеу-қалпына келтіру жұмыстары аясында жүзеге асырылады, бұл жұмыстардың құрамына: қимыл-қозғалыстың бұзылуын медициналық түзету, жүйке-психикалық ауытқуды дәрі-дәрмектік емдеу, соматикалық аурулардың алдын алу кіреді. Емдеу іс-шараларын бала дәрігерлері (педиатрлар), психоневрологтар, ортопедтар, емдік дене шынықтыру (ЕДШ) дәрігерлері, физиотерапевтер, орта және кіші медициналық қызметкерлер жүзеге асырады.

Мектеп оқушысының қимыл-қозғалыстық, сөйлеу және жалпы дамуындағы кемшіліктерді жеңу үшін келесі курстар бойынша арнайы оқу жоспарымен қарастырылған жекелеген және топтық түзету сабақтары ұйымдастырылады:

1) массаж, шипалы балшық-сумен емдеу, дәрі-дәрмекпен емдеу аясында ұйымдастырылатын ЕДШ (балалардың қимыл-қозғалысы бұзылуы

басымдылығының орнын толтыру мақсатында жекелеген және топтық). Әр оқушыға арналған түзету жұмыстарының жоспарын ЕДШ әдіскері мен дәрігер бірлесе отырып оқу жылына құрастырады. ЕДШ нұсқаушысы әр оқушыға арналған есеп карточкасын жүргізеді, оның ішіне баланың қимыл-қозғалысы туралы мәліметтер, жұмыстың жалпы жоспары, кезеңді жаттығу кешендері, әр сабақтың өткізілуі және оның нәтижелері жазылады. Әр тоқсанның аяғында түзету жұмысының қорытындысы шығарылады және қол жеткен нәтижелерді ескере отырып жоспарға толықтырулар енгізіледі. Сабақтар ЕДШ бөлмесінде немесе арнайы жабдықталған гимнастика залында өткізіледі. Алынған нәтижелер дене шынықтыру, технология және сабақтан тыс жалпы дене шынықтыру шараларында бекітіледі;

2) сөйлеу кемістігі бар балалар үшін ұйымдастырылатын логопедиялық сабақтар, ең күрделі бұзылулар барысында компьютерлік бағдарламаларды қолдану арқылы жүргізіледі. Логопед баланың мектепте оқыған барлық кезеңінде оның тілінің дамуын бақылап отырады. Ол оқушының мұғалімдерімен және ата-аналарымен тығыз байланыста болады. Логопедиялық сабақтарды өткізу уақытына арналып логопед және психоневролог дәрігердің бірлесіп әзірлеген ортопедиялық тәртіпті қатаң сақтау, логопедтік жұмыстың ерекшелігі болып табылады. Логопед баланың партада дұрыс отыруына, оның аяқ-қолдары жағдайының дұрыс болуына үнемі назар аударуы тиіс. Қажет емес потологиялық қимыл-қозғалыс реакцияларының пайда болуы барысында логопед селқос-белсенді араласу арқылы оларды жеңіп шығуға жағдай жасайды. Түзету логопедиялық сабақтарын өткізу барысында барлық талдама жүйесіне (есту, көру, кинестетикалық) кең тірек қажет. Логопедиялық сабақтарды және ЕДШ сабақтарын күннің бірінші де, екінші жартысында да өткізуге болады;

3) сабақтарда оқу бағдарламасын меңгеруде ауырлық көретін оқушылардың психикалық функцияларының бұзылуын түзетуге арналған жеке және топтық сабақтар. Бұл сабақтар жалпы дамытушылық, сонымен бірге пәнге бағытталған сипатқа ие. Сабақтардың мақсаты – оқушылардың жалпы даму деңгейін көтеру; бұрынғы дамыту мен оқытудағы кемшіліктердің орнын толтыру; жеткіліксіз меңгерілген оқу біліктері мен дағдыларын қалыптастыру бойынша жеке жұмыстар жүргізу; танымдық қабілетінің дамуындағы ауытқуларды түзету; жаңа оқу материалын қабылдауға арналған мақсатты-бағытталған дайындық.

Оқушының осы немесе басқа топта болуының ұзақтығы айрықша қиыншылықты түзету және тапсырманы сыныппен бірге орындауға дайын болу деңгейімен анықталады. Сондықтан да топтардың құрамы жылжымалы болуы тиіс: бір балаларды сыныппен жұмыс істеу үшін шығару, ал басқаларын жұмыстарды түзетуге арналған топтардың құрамына қосу қажет. Осылайша, оқу жылы барысында бір оқушы түрлі топтардың құрамына кіре алады.

Өмірлік іс-әрекеттің арнайы ортасы

Мектепке кіру баспалдақтан басталады, бұл тірек-қозалысаппараты бұзылған, бір жерден келесі жерге бару үшін арнайы арба, балдақ, таяқ және басқа да құралдарды қолданатын балалар үшін қатаң немесе алынбайтын кедергі болып табылады. Пандус неғұрлым жазық және жайпақ болуы тиіс, яғни оқушы арбамен өз бетінше көтеріле және түсе алуы тиіс. Пандустың ені – 90 см. кем емес, пандустың ең қажетті ерекшелігі оның екі жағынан орнатылатын қоршағыш бүйірі және тұтқалары болып табылады.

Есіктер пандусқа қарама-қарсы жаққа қарай ашылуы немесе кіре беріс қоңыраумен жабдықталуы тиіс. Есік ойығының ені 80 – 85 см. кем болмауы тиіс. Арбамен келген оқушы жоғары қабаттарға көтеріле алуы үшін, лифт қарастырылуы немесе баспалдақтарда арнайы көтергіш құрылғылар орнатылуы қажет.

Киім шешетін бөлмеде өтетін орындардан шеткері жерде арнайы орын бөліп, оны тұтқалармен, орындықтармен, сөмкелерді және киімдерді ілуге немесе қоюға арналған сөрелермен және ілгіштермен жабдықтау немесе арнайы бөлме бөлу қажет.

Мүгедектер, сонымен бірге арбалы-мүгедектер үшін арнайы дәретхана кабинкасын қарастырған жөн, есіктің ені 900 мм. кем болмауы тиіс, кабинада унитаздың бір жағында арбаны орналастыруға және арбадан унитазға ауысып отыруға болатын бос аудан қарастырылуы тиіс. Кабина тұтқалармен, штангалармен және т.б. арнайы құралдармен жабдықталуы тиіс.

Сынып бөлмесіне кіретін есік табалдырықсыз болуы тиіс. Арбадағы бала үшін оқушы орнының ең кем мөлшері (мүгедек арбасының бұрылу есебімен) – 1500 – 1500 мм. Мүгедек арбасын, балдағын, таяғын және т.б. сақтау үшін (егер оқушы арбадан орындыққа ауысып отыратын болса) партаның жанында қосымша кеңістіктің болуын қарастыру қажет. Тақтаның алдында оқушы арбамен немесе балдақпен еркін қозғала алуы үшін, тақтаның жанындағы өту орны бос болғаны дұрыс. Сынып тақтасы төменірек ілінуі тиіс.

2.4 Сөйлеу тілінің күрделі бұзылыстары бар балаларды оқытуды ұйымдастыру

Сөйлеу тілінің күрделі бұзылыстары бар балалардың ерекшеліктері

«Сөйлеу тілінің күрделі бұзылысы» (СТКБ) ұғымы сөйлеу функциясы бұзылуының әртүрлі түрлерін біріктіреді. Қарастырылып отырған санатқа жататын балалардың басым бөлігін сөйлеу тілінің жалпы дамымауы бар балалар құрайды. Сөйлеу тілінің жалпы дамымауы (СТЖД) балаларда сөйлеу жүйесінің барлық: фонетикалық, фонематикалық және лексика-грамматикалық компоненттерінің қалыптасуының бұзылуымен сипатталады.

СТЖД балаларда сөйлеу тілі дамуының потологиясы байқалады. Мектепке дейінгі жаста сөйлеу тілі дамуының кеш басталауы, сөйлеу тілі

дамуының тежелуі, жас ерекшелігіне сәйкес келмейтін шектеулі сөз қоры, тілдік грамматикалық құрылымы қалыптасуының бұзылуы, дыбыстарды айтудың және фонематикалық қабылдаудың бұзылуы СТЖД негізгі белгілері болып табылады. Сонымен бірге бұл санаттағы балалардың есту қабілеті сақталатынын және белгілі жасқа арналған қаратпа сөзді түсініп, қабылдай алатындарын атап өту қажет. СТЖД бар балалардың сөйлеу тілінің дамуды түрлі деңгейде болуы мүмкін. Тілдік дамудың үш деңгейін бөліп көрсетеді (Р.Е.Левина). Әр деңгейге диагностика бала үш жастан асқаннан кейін жасалуы мүмкін.

Бірінші деңгей – ең төменгі. Балалар тілдесудің жалпы қолданылатын құралдарын меңгермеген. Олар тілдесу барысында дыбысқа ұқсас және былдырлаған сөздер, сонымен қатар дыбыстық айтылымы жағынан бұрмаланған аз мөлшердегі зат есімдер мен етістіктердің қолданады. Бала былдырлаған бір сөзді әртүрлі мағына беретін ұғымдарды түсіндіру үшін бірнеше рет қолдануы мүмкін. Балалардың сөйлеуі белсенді қимылдармен және бет мимикасымен қабаттас жүруі мүмкін.

Екінші деңгей – балалар тілдесудің жалпы қолданылатын бастамаларын меңгерген. Күнделікті қолданылатын сөйлеу тілін түсіну жеткілікті дамыған. Балалар сөйлеу тілін бенсендірек қолданады. Олар түрлі қимылдармен, дыбыстық кешендермен және былдыр сөздермен қатар, өздерінің сөздік қорларының өте шектеулі болуына қарамастан заттардың атын, іс-әрекеттер мен белгілерді білдіретін жалпы қолданылатын сөздерді де пайдаланады. Грамматикалық формаларды қолдануда өрескел қателіктер, сөздердің буындық құрылымы бұзылғаны, дыбыстарды дұрыс айтпайтындықтары байқалады.

Үшінші деңгей – балалар толық сөйлемдерді қолданады, заттардың, іс-әрекеттердің атауларын, күнделікті өмірде кездесетін және оларға жақсы таныс заттардың сипатын айтуда қиналмайды. Алайда олардың сөйлеу тілі жүйесінде лексика-грамматикалық және фонетика-фонематикалық жетіспеушіліктер байқалады.

Сөйлеу тілінің жалпы дамымауы бар балаларда сөйлеу-ойлау әрекеті жетіспеушілігінің салдарынан тілдік білік пен дағдылардың қалыптасу процесі артта қалған. Соның нәтижесінде оларда түрлі деңгейдегі тілдік бірліктері және олардың қызмет ету ерекшеліктері: фонемалар, лексемалар, грамматикалық формалар мен конструкциялар, сөйлем құрастырудың заңдылықтары туралы жалпыланған түсінік қалыптаспайды. Мектепте оқу барысында оқушылардың күнделікті тұрмыстық сөйлеу тілі жалпы қабылданған формаға жақындайды, дегенмен ойын өз бетінше жазбаша түрде рәсімдеуде қиындық көреді. Негізгі орта мектеп деңгейінде сөйлеудің жазбаша түрінің қалыптасуы, оқушылардың пән мазмұнын мазмұндау, терминологиялық лексиканы дұрыс қолдану проблемалары пайда болады. Сөйлеу тілінің жетік болмауы баланың сенсорлық, интеллектуалдық және сана-сезімдік жүйелерінде көрініс табады, жете дамымау немесе дамудың

өзіндік ерекшеліктері бұзылудың келесі түрі ретінде байқалады, ал олардың байқалу деңгейі тілдік патологияның көлемімен анықталады.

Сөйлеу тілінің жалпы дамымауы бар оқушылар үшін зейіннің тұрақты болмауы, алаңдаушылық, тілдік құбылыстарға байланысты байқағыштықтың жеткіліксіз болуы тән. Олар ауызша материалды есте сақтау барысында қиындық көреді, өз бетінше орындаған оқу тапсырмаларында көптеген қателер жібереді.

Жазбаша тіл ауызшаға қарағанда екінші орында болады және ауызша тілдің негізінде құрастырылады, сол себепті жазбаша тілді меңгеру деңгейі сөйлеу тілінің даму деңгейімен анықталады.

Тұтығу, ринолалия (дыбысты айтудағы кемістік) және дисфонияның (дауыс сапасының бұзылуы) ауыр түрлерімен ауыратын балалар сөйлеу қабілеті күрделі бұзылған оқушылардың ерекше тобын құрайды. Аталған жағдайлардың әрқайсысы негізгі кемістікте өзіне тән көрініске ие. Мысалы. кекештену – бұл сөйлесу кезінде селкілдек тырыспа түрінде, ринолалияда – дыбыстарды айтудың және фонематикалық қабылдаудың бұзылуынан, дисфонияда – дауыстың бұзылуынан байқалады. Алайда, бұл оқушылардың жалпы білім беретін мектеп жағдайында білім алу процесін қиындататын, осы санаттағы балаларға ортақ ерекшеліктер де байқалады. Бұл ерекшеліктердің арасынан сөйлеу және мінез-құлықтық негативизмді (қарама-қарсы теріс әрекет) атап өту қажет, аталған ерекшеліктер баланың әлеуметтік бейімсізденуіне, оқуда үлгермеушілігіне, тұлға жүйкесінің жұқаруына (ашушаң болуына), бейәлеуметтік тәртіпке, мектепке барудан бас тартуға әкеледі. Оқушыларда сөйлеудің өзіндік қисынды құрылымы, оқу және жазу барысында өзіне тән тұрақты қателер, эмоционалдық-еріктік жүйенің қалыптасуында ауытқулар байқалады.

Сөйлеу тілінің күрделі бұзылыстары бар балаларды оқытудың арнайы жағдайлары

Сөйлеу қабілеті күрделі бұзылған балаларды оқытудың негізгі міндеттері МЖБС сәйкес жалпы білім беру, сонымен қатар олардың сөйлеу тілдік әрекеттеріндегі ауытқуларды, соған байланысты пайда болған балалардың психологиялық даму ерекшеліктеріндегі кемшіліктерді жеңуді, олардың әлеуметтік бейімделуіне ықпал ететін теңгеруші (компенсаторлық) дағдылардың қалыптасуын қамтамасыз ету болып табылады.

Сөйлеу қабілеті күрделі бұзылған оқушыларды оқыту жалпы сынып жағдайын да (қажетті психолог-педагогтік қамтамасыз ету барысында), сондай-ақ жалпы білім беретін мектептің арнайы сыныбында да жүзеге асырылуы мүмкін.

Сөйлеу қабілеті күрделі бұзылған оқушыларды арнайы сынып жағдайында мектепте оқытудың ұзақтығы:

- бастауыш білім беру деңгейінде – 0 (даярлық), 1-4 сыныптар;
- негізгі орта білім беру деңгейі – 5-10 сыныптар. Негізгі мектепті бітіргеннен кейін жеткіншек білімін ТЖКБ ұйымдарында жалғастыра алады.

Оқыту мерзімінің ұлғайтылуы балалардың психикалық дамуының тежелуімен, сөйлеу тілі бұзылуының нәтижесінде жазу мен оқуды меңгерудің қиындығымен, түзету-сауықтыру шараларын өткізудің қажеттігімен байланысты болып отыр.

Мектепке дейінгі сәйкес дайындықтан өткен балалар 1-ші арнайы сыныпқа қабылдануы мүмкін. Мектепке дейінгі дайындықтан өтпеген, 1-ші сыныптың бағдарламалық материалын меңгеру үшін жеткілікті сөз және ұғымдар қоры жоқ оқушылар, арнайы даярлық сыныбына қабылданады.

Сөйлеу тілдік әрекеті нормаға сәйкестендірілген жағдайда оқушы оқытудың кез келген сатысында жалпы білім беретін мектептің кәдімгі сыныбына ауыстырылуы мүмкін.

Арнайы оқу-әдістемелік қамтамасыз ету

Сөйлеу қабілеті күрделі бұзылған оқушыларды арнайы сынып жағдайында оқыту, тілдік дамудың бұзылуын жеңуге және оқушылардың оқу бағдарламалары мазмұнын меңгеру мүмкіндіктерін арттыруға бағытталған түзету компонентін қамтитын арнайы Үлгілік оқу жоспарларына жүзеге сәйкес асырылады. Оқыту жалпы білім беру бағдарламаларымен де, сондай-ақ арнайы бағдарламалармен де, түзету пәндерінің бағдарламаларымен де жүзеге асырылады.

Оқу процесінде оқушылардың сөйлеу және танымдық ерекшеліктерін ескеретін арнайы әзірленген дидактикалық материалдарды, АКТ және басқа да материалдарды қолдану қажет.

Оқушылардың білім алудағы ерекше қажеттіліктерін қанағаттандыру

Оқытудың түзетушілік бағыттылығы білім берудің түрлі деңгейінде оқушылардың тілдік және тұлғалық ерекшеліктерін ескере отырып, жалпы білім беру пәндерінің мазмұнын оқыту әдістемесі саласына бейімдеу және өзгертудің көмегімен жүзеге асырылады. Түзету-дамытушылық нәтиже арнайы пәндер (Айту, Тілді дамыту) және тілдік кемістіктері бар оқушыларға бейімделген жалпы білім беретін пәндер (Сауат ашу, Әдебиет, Ана тілі), яғни түзетуші лингвистикалық курс арқылы орындалады. Аталған курс тұлғаның тілдік әрекетінің толық қалыптасуының және қоғамға ойдағыдай бейімделуінің маңызды құралы болып табылады.

Түзету сабағы ретінде оқу жоспарына: «Түзету ырғағы» және логопедиялық сабақтар енгізілген.

«Түзету ырғағы» курсының негізгі мазмұнын сөздер мен музыканың үйлесімді ырғағындағы қозғалыс әрекеті құрайды. Сабақтар оқушылардың қозғалыс жүйесін, интеллектуалдық және сенсорлық мүмкіндіктерін түзетуге және дамытуға, сөйлеудегі кемшіліктерін жоюға бағытталған. Логопед сабақтары сөйлеудің күрделі бұзылуларын жеңуге, сонымен қатар бастауыш мектепті аяқтаған кезде оқушылардың ауызша және жазбаша сөйлеу тілі қалыптасып, сөздерді айтудағы кемістіктерін жоюға бағытталады. Логопедтік

сабақтар жеке және 2-4 адамнан тұратын шағын топтарда да өткізіледі. Негізгі және орта білім беру деңгейінде логопедтің жұмысы жазу, оқу, дауыс, сөйлеу жылдамдығы мен ырғағын түзетуді қамтамасыз етуі тиіс.

Өмірлік іс-әрекеттің арнайы ортасы

Жалпы білім беретін сабақтарға арналған бөлмелерден басқа, мектепте логопед сабақтарын, психолог өткізетін сабақтарға және түзету ырғағын өткізуге арналған бөлмелер болуы тиіс.

2.5. Психикалық дамуы тежелген балаларды оқытуды ұйымдастыру

Психикалық дамуы тежелген балалардың ерекшеліктері

«Психикалық дамудың тежелуі» (ПДТ) ұғымы орталық жүйке жүйесі аздап органикалық немесе функционалды бұзылған, сондай-ақ ұзақ уақыт депривацияға (қолайсыз әлеуметтік ортада) ұшыраған балаларға қатысты қолданылады. Бұған эмоционалды-ерік саласы жетілмеу және таным әрекетінің дамымауы тән болып табылады. ПДТ балаларда танымдық қызығушылығының жеткіліксіз көрінуі жадысының бұзылуы, есту және көру түйсігінің жетіспеушілігі, нашар қозғалуымен үйлеседі. Қол буындары қозғалуының кішкене дифференциалдануы жабыстыру, сурет салу, құрастыру, жазу әрекетінің нәтижесіне теріс ықпал етеді.

Танымдық белсенділігінің төмендеуі балаға қажетті мектептегі оқытудың алғашқы баспалдақтарында жасына сәйкес қоршаған орта, практикалық дағдылар туралы білім қорының шектеулілігін тудырады.

Сөздің өрескел жетілмеуі дыбыс шығарудың бұзылуын, сөздіктің жұтаңдығы және жіктелуінің жеткіліксіздігін, логикалық-грамматикалық құрылымын игерудің қиындықтарын тудыруы мүмкін. Көптеген балаларда фонетикалық-фонематикалық қабылдауының жеткіліксіздігі, есту, сөйлеу жадысының төмендеуі байқалады.

Психикалық дамуы тежелген балалар дамуындағы тежелудің көріну деңгейіне және себептерінің әртүрлілігіне байланысты біртекті топқа жатпайды. Т.А.Власов, М.С.Певзнер, К.С.Лебединский т.б. жүргізген клиникалық және психологиялық зерттеулер балалардың психикалық тежелуін төрт топқа бөлуге мүмкіндік берді: конституционалды, психогенді, соматогенді, церебралды-органикалық пайда болуы [7, 8].

Конституционалды психикалық дамуы тежелуінің пайда болуы психофизикалық инфантилизм немесе психикалық синдром түрінде көрінеді. Психофизикалық инфантилизм көбіне жеке және эмоционалды жетілмеуі түрінде сипатталады. Психофизикалы – организмнің бүтіндей дамуы және жетілуінің тежелуімен сипатталады. Балаларда төлқұжаттық жасынан психикалық дамуының неғұрлым артта қалуы байқалады. Бұл сақталған

танымдық әрекеті жөніндегі эмоционалды-ерік саласында басымырақ көрінеді.

Эмоционалды-ерік саласының жетілмеуі оқуға деген уәждемесінің қалыптаспауына алып келеді. Ондай балалар мектептегі тәртіптің жаңа талаптарын қабылдамайды. Сабаққа қоңыраудан кейін кешігіп келеді, сабақ барысында тұрады, сынып ішінде рұқсатсыз жүреді, қатты сөйлейді.

Кіші мектеп жасында оқу әрекетінің тұлғалық компоненттерінің жетілмегендік белгілері байқалады:

- оқудағы жетістіктері мен өзінің мінез-құлқына жауапкершіліктің болмауы;

- оқуға немқұрайлы қарау;

- сыни қарудың жеткіліксіздігі;

- өзін-өзі жоғары бағалау;

- өзін-өзі реттеудің болмауы (іс әрекетінің ішкі жоспары, мақсатты бағытталушылық, өзін-өзі бақылау).

Конституционалды шығу тегіндегі психикалық дамуы тежелген балаларда мынадай ерекшеліктері бар:

- зейіннің тұрақсыздығы;

- танымдық белсенділіктің және жұмысқа қабілеттіліктің төмендігі;

- абстрактілі-логикалықтан көрнекілік-әрекеттік, нақты-бейнелік ойлаудың басымдығы;

- сөздік-мағыналық есте сақтаудың жеткіліксіздігі;

- қажудың жоғары болуы және белсенді зейіннің әлсіздігі.

Балалар ойында жалықпайды, бірақ зияткерлік әрекетте тез шаршайды. Зейіннің алаңдауы, шаршағыштық, ерік күшінің әлсіздігінің жоғарылығы байқалады. Эмоционалды-еріктік жетілмеушілік сонымен қатар, дербессіздік, сенгіштік, ойынға қызығушылығынан, негізгі уәждеме ретінде ойынға қанағаттануынан көрінеді. Қимыл-қозғалыс өрісінің жетілмеуі де орын алады. Ол қарқынды қимыл, қозғалыс үйлесімінің жеткіліксіздігі, артық қозғалыстардың болуы, қол саусақтарының нәзік қозғалыстарының жеткіліксіздігі түрінде пайда болады. Дамуды болжау арнайы педагогикалық шаралардың басталу уақытына байланысты. Баланы мектепке беруді 1 жылға шегере тұруға және оған дамытушылық сабақтарын арнауға болады. Оның дербестігін, өзін-өзі реттеуін, ойын әрекетін, жауапкершілікті дамыту қажет.

Самотогенді шығу тегіндегі психикалық дамуының тежелуі ұзақ уақыт самотикалық жеткіліксіздіктен: созылмалы инфекциялар; аллергиялық жағдайлар; туа біткен және кейін пайда болған ішкі органдардың (жүрек, өкпе, бүйрек, бауыр және т.б.) дамуының кемістігі; ауыр самотикалық аурулар; өмірінің алғашқы жылдарындағы бас миының жарақатын көрсетеді. Ұзақ уақыт бойы ауыр өтетін созылмалы аурулар балалардың психикалық тонусын тез төмендетеді. Күші әлсіреген, енжар балалар мектептік сабақ процесінде тіпті өнімсіз болады. Мектепте осы санаттағы балалар ең алдымен жаңа жағдайға бейімделуде қиындықты сезінеді. Олар мектептік ұжымға ұзақ уақыт үйрене алмайды, жиі жылайды, үйін сағынады. Селқостығымен,

жігерсіздігімен ерекшеленеді. Өздерін қорғай алмайды. Үлкендерге ізетті. Жағдайлармен бірдей санасады. Басқарушылығы ықпалсыз, ұйымдаспаған, мақсатқа бағытталмаған, дәрменсіз болады.

Балалар оқыту барысында қиындықты сезінеді. Шаршаған жағдайда баланың жауабы ойланбай берілген, кездейсоқ болады, жазбаша жұмыстардағы қателері көбейеді. Балалардың көңіл күйлері ерекше көңіл бөлушілікке бейім болады. Балаларда өздерінде кездескен қиыншылықтарға, жетістікке қол жеткізе алмауына сыни қарауы байқалады, олар өздерін терең зақымдайтын мектептегі сәйтсіздіктерді сезінеді және уайымдайды. Балада невротикалық реакциялар оңай пайда болады. Атап айтсақ, кіші мектеп жасында – тартылулар, тұтығу, энурез. Жоғары мектеп жасында – қарсылық реакциясы формасындағы ауытқымалы мінез-құлық түрінде (қызметтен, мектепке барудан бас тарту).

Психикалық дамуында соматогенді кідірісі бар оқушылардың аталған ерекшеліктері оларды оқытуда айтарлықтай тосқауыл болып табылады. Ауыруы бойынша жиі сабақтан қалатын балаларды шаршағыштығының артуына байланысты оқу процесінен босату, оларды үлгермейтін оқушылар қатарына қосуға әкеледі. Тегі самотогенді психикалық дамуы тежелген балалар аяушылық педагогикалық тәртіптегі жүйелі, емдік-педагогикалық көмекке, мөлшерленген оқу жүктемесіне, шаршағыштықтың алдын алуға, педагогтың көмегін ұйымдастыратын оқу материалының өтілу қарқынын төмендетуге мұқтаж болады. Дамуды болжау самотикалық аурудың ауырлығына, күн тәртібіне, отбасындағы эмоциялық жайлылыққа, бала денсаулығын сақтау туралы ата-аналардың қамқорлығына байланысты.

Психогенді шығу тегіндегі психикалық дамуының тежелуі бала тұлғасының дұрыс қалыптасуына кедергі келтіретін тәрбиенің қолайсыз жағдайларынан туындайды. Ерте пайда болған, ұзақ әсер ететін және баланың психикасын жаралауға әсері тигізетін ортадағы қолайсыз жағдай, ең алдымен эмоционалды дамуындағы психикалық бұзылыстарға әкеледі. Мұнда тұлғаның патологиялық дамуы туралы сөз болып отыр. Психикалық тұрақсыздық түрі бойынша тұлғаны дамытудың нұсқасы күшті қамқорлыққа себепші болады. Осындай балаларға: аффективті елгезектік, ырықсыздық, жоғары иланушылық, мектеп бағдарламасын меңгеруге қажетті білімнің жеткіліксіз деңгейі тән. «Отбасы пірі» түрі бойынша дамыту нұсқасы гипер қамқорлыққа себепші болады. Осындай балаларға: ерік күшіне аз қабілеттілік, өзімшілдік және дарашылдық, еңбекке теріс қарым-қатынас, үнемі көмек пен қамқорлық жасау тән. Оқытудағы қиыншылықтар еңбексүйгіштіктің болмауына, еркелікке, жоғары өзіндік бағалауға байланысты. Невротикалық түрі бойынша дамыту нұсқасы дөрекілікке, қаталдыққа, өктемдікке, балаға, отбасының басқа да мүшелеріне қатысты агрессияға себепші болады. Осындай балаларға: қорғаныштық-енжар мінез-құлық қасиеті (қорқақтық, ынжықтық, жылауықтық, тұйықтық) немесе, қорғаныштық-агресивті қасиет (қатыгездік, қыңырлық, мойындамаушылық, дөрекілік) тән. Психогенді шығу тегіндегі психикалық дамуының тежелуін

түзету жұмыстарының бағыты – бұл отбасының психологиялық ахуалын сауықтыру, ата-аналармен түзету тапсырмаларын қабылдау, оқуға жалпы қабілетін дамыту үшін тиімді жағдай жасау және тұлғаның жағымсыз ерекшеліктерін түзету, эмоционалды тұрақтылығын қалыптастыру, өз құрдастарымен қарым-қатынаста, ойында өз әрекетін тежеу қабілеті болып табылады.

Церебралды-органикалық шығу тегіндегі психикалық дамуының тежелуі эмоционалды-еріктік орта сияқты танымдық қызметте де үлкен шыдамдылықты және бұзылысты көрсетеді.

Эмоционалды-ерік-жігері жетілмегендік органикалық инфантилизмді білдіреді. Эмоция ширақтық пен ашықтықтың болмауымен, белгілі бір әлжуаздықпен сипатталады. Балалар сыни қарамайды, өте сенгіш, талаптану деңгейі төмен, бағаға қызығушылығы нашар болады. Танымдық әрекетінің бұзылысына психикалық процестердің енжарлығы себепші болады. Балаларда зейіннің тұрақсыздығы, фонематикалық есту қабілеті дамуының, көру және тактильді қабылдаудың, көру-қозғау үйлесімінің, қысқа уақыттағы және ұзақ уақыттағы есте сақтауының жеткіліксіздігі байқалады. Арнайы педагогикалық қолдаудың мазмұны: іс әрекетті эмоционалды ынталандыру (ойын арқылы); зейін, бақылау, өзін-өзі бақылауды ұйымдастыру; тілдік бақылауды күшейту (дауыстап айту); кез келген әрекет үшін сыртқы сүйенішті, мерзімі ұзартылған жауапты қолдану; тапсырма көлемін азайту, тапсырманы көрсету мен оны тәжірибеде іске асыру қарқынын бәсеңдету; күн тәртібінің дұрыс ұйымдастырылуы; психикалық тонусын ынталандыруға, мидың қоректенуін жақсартуға және т.б. бағытталған емдеу болып табылады. Психикалық дамуы тежелген жетіжасар балалардың жалпы сипатты белгілері мынадай параметрлер:

- танымдық уәждеме және мектептік оқытуға қызығушылығы;
- іс-әрекеті мен тәртібінің жөнсіздігі;
- тілінің және ақыл-есі дамуының деңгейі;
- интегративті қызмет жағдайы (көру-қозғау үйлесімі, есту-көру үйлесімі, кеңістіктік түсінігі және т.б.);
- қоршаған орта туралы түсінігінің даму деңгейі бойынша мектептік оқытуға дайындығының жеткіліксіздігі болып табылады.

Осындай балаларда бастапқы ойындық уәждеме біршама ұзақ (жиі бастауыш мектепте оқыған барлық жылдар бойы) қалады, оқуға қызығушылығы қиындықпен және аз деңгейде қалыптасады. Нашар дамағын ерікті өріс (жинақтала білу, көңіл аудару, ынталылық, тапсырманың мақсатын есінде сақтай білу, үлгі бойынша жұмыс істеу) кіші жастағы мектеп оқушыларына қиын оқу әрекетін толығымен іске асыруға мүмкіндік бермейді: ол тез шаршайды, әлсірейді. Жас ерекшелігіне байланысты оқушылардың өз бетімен салыстыру, жалпылау, абстракциялау, жүйелей білуге, мектеп бағдарламасының мазмұндық минимумын меңгеруге арнайы педагогикалық көмексіз шамасы келмейді, ол үнемі үлгермеушілер қатарына қосылады. Оқушының оқуындағы қиындықтар, әдетте, мінез-құлқындағы

ауытқушылыққа байланысты. Нерв жүйесінің функционалды жетілмеуіне байланысты тежелу және қозу процестері аз үйлеседі. Бала өте еліккіш, қызба, агрессивті, ашуланшақ, үнемі балалармен жанжалдасатын, немесе керісінше еріксіз, тежелген, қорқақ, нәтижесінде балалар тарапынан күлкіге қалатын болады. Үнемі болатын икемсіздік ретінде сипатталатын ортамен осындай өзара қарым-қатынастан оқушы психологиялық-педагогикалық көмексіз өз бетімен шыға алмайды.

Психикалық дамуы тежелген балаларды оқытудың арнайы жағдайы

Психикалық дамуы тежелген балаларды оқытудың негізгі міндеті оларды негізгі орта білім алуға қабілетті арнайы жағдаймен қамтамасыз ету болып табылады.

Психикалық дамуының тежелу деңгейіне және жеке ерекшеліктеріне байланысты осы балаларды мектепте оқыту түрліше ұйымдастырылуы мүмкін. Конституционалды, психогенді, соматогенді шығу тегіндегі психикалық дамуы тежелген балалар оларға осы санаттағы балаларды оқытудың әдісімен және психикалық даму ерекшеліктерімен таныс бастауыш сынып мұғалімдерінің жеке тәсілдері және мамандардың (логопед, психолог, арнайы педагог, дәрігер) психологиялық-педагогикалық қолдауы жағдайында жалпы білім беретін мектептің жай сыныптарында оқуы мүмкін болады.

Психикалық даму тежелісі көрсетілген (церебралды-органикалық шығу тегіндегі) балалар (арнайы сыныпта) саралап оқыту жағдайына мұқтаж болады. Мінез-құлқында күрделі бұзылысы және психопатиялық реакциясы бар балалар үшін үйде оқыту ұйымдастырылуы мүмкін.

Арнайы сынып жағдайындағы психикалық дамуы тежелген балаларға мектептік білім беру ұзақтығы:

-бастауыш білім беру деңгейі– 0 (дайындық), 1-4- сыныптар;

-негізгі орта білім беру деңгейі– 5-10-сыныптар.

Психикалық дамуы тежелген білім алушылар үшін арнайы сыныптың оқу күн тәртібі балалардың шаршағыштығының жоғарылығы ескеріле отырып: бірінші аусымда оқыту ұзартылған күн режимінде жасалады.

Оқыту мерзімінің артуы балалардың психикалық даму қарқынының бәсеңдігіне, оқу әрекетін қалыптастырудағы және оқу бағдарламасы мазмұнын меңгерудегі қиыншылықтарға, түзету-дамытушылық іс шаралар жүргізудің қажеттілігіне байланысты.

Оқытудың бастауыш деңгейінде – 0, 1-сыныптар және ерекшелік ретінде 2-сыныптарда арнайы сыныптар ашудың мәні бар. Оқушыларды оқытуда қиыншылықтардың пайда болу себептерін дер кезінде анықтау және оларды оқыту мен тәрбиелеудің барабар жағдайымен қамтамасыз ету маңызды. Мектептік оқытудың кері тәжірибесі, психикалық дамуы тежелген оқушылардың мектептік сәтсіз жағдайларда ұзақ уақыт болуы оны мектепке бейімсізденуге алып келеді, тіпті эмоционалды ортаның қалыптасуына кері әсерін тигізеді, тұрақты үлгермеушілік пен мінез-құлқының бұзылуын өршітеді. Оқу әрекетін қалыптандыруда және оқытудағы қиыншылықтарды

жеңуде оқушыларды ПМПК қорытындысы бойынша оқытудың кез келген кезеңінде жаппай түрдегі жалпы білім беретін сыныптарға кіріктіру қарастырылады. Сонымен қатар, психикалық даму тежеліс түрі көрсетілген жағдайда негізгі орта білім беру деңгейінде арнайы сынып жағдайында білім беруді жалғастыру мүмкіндігі бар. Негізгі мектептердің арнайы сынып түлектері ТЖКБ мекемелерінде оқуын жалғастыра алады.

Арнайы оқу-әдістемелік қамтамасыз ету

Психикалық дамуы тежелген оқушыларды дамыту ерекшеліктері, олардың мектептік оқуға дайындығының төмендігі оқу жоспарларын, бағдарламаларды түрлендіруді, оқу материалын қайта бөлуді және оны өту қарқынын өзгертуді қажет етеді. Психикалық дамуы тежелген оқушыларды оқыту арнайы Үлгілік оқу жоспарларына, бастауыш білім беру деңгейіне арналған арнайы бағдарламаларға, түзету пәндері бағдарламаларына сәйкес, арнайы сынып жағдайында іске асады. Негізгі мектепте оқыту мерзімінің 1 жылға артуына байланысты жалпы білім беретін бағдарламалар мазмұны оқушылардың ерекшелігі ескеріле отырып, қайта бөлінеді және бейімделеді. Оқу процесінде жалпы білім беру оқулықтары, сонымен қатар, арнайы әзірленген дидактикалық материалдар (жұмыс дәптерлері), АКТ және оқушылардың танымдық мүмкіндігі ескерілген т.б. материалдар қолданылады.

Оқушылардың ерекше білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыру

Қарастырылып отырған санаттағы балалармен арнайы педагогикалық жұмыстың міндеттері оқуға жалпы қабілеттерін дамыту және дамуындағы жеке кемшіліктерді жеңу болып табылады. Балалар мультидпәндік мамандар командасының: логопед, психолог, арнайы педагог көмегін қажет етеді. Оқытудың түзетушілік бағыттылығы сонымен қатар, сабақта оқу жоспарының барлық пәндері бойынша жаппай оқыту процесінде іске асады. Оқушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау процесінде мұғалім бала туралы (мультидисциплинарлық мамандар командасы мүшелерінен) алынған барлық мәліметтерді жалпылаушы және түсініктеме беруші, олармен тікелей жұмысты ұйымдастыратын интегратор рөлінде болады. Оқушыларды оқыту стратегиялары мен әдістерін таңдау оқушылардың танымдық қызметі мен жұмысқабілеттілігі ерекшеліктерімен анықталады.

Оқытудың бастапқы кезеңінде (1,2-сыныптарда) «кіші қадам» әдісі маңызды орын алады. ол балалардың зияткерлік жұмыс қабілетінің төмендігін ескере отырып, жаңа материалды оқытылатын түсінік мәнін оқушылардың түсіну мүмкіндігіне сәйкес кішігірім мөлшермен беруді талап етеді. Сонымен қатар, оқу материалын кең көлемде ашу (оқушыларда ойлаудың қорытушы функциясының жақсы дамуына сүйенетін «дидактикалық бірлікті ірілеу» әдісіне қарама-қарсы) да маңызды.

Бастапқы кезеңде түсінікті қалыптастыруда көрнекіліктер мен пәндік-тәжірибелік қызметті қолдану, сонымен қатар, оқыту процесінде білімді

қолдану кезеңінде балалардың сақталған көрнекі-әрекеттік ойлауына сүйенуге және оларда саналы білім қалыптастыруға мүмкіндік береді. Психикалық дамуы тежелген оқушылармен жұмыста оқу материалын оқытуда практикалық және ақыл-ес әрекетін алгоритмдеу әдісін қолдану арқылы үлкен табысқа қол жеткізуге болады. Сонымен қатар, ескертпелер, пиктограммалар, технологиялық карталар және т.б. қолдану да пайдалы. Жоғары оқу уәждемесін қолдау үшін оқушыларда өзіне деген сенімділік және барабар өзін-өзі бағалау қалыптастыруда педагог оқыту процесінде әр баланы табысты жағдаймен қамтамасыз етуі қажет. Оқуға тұрақты уәждемені қалыптастыру балалар жетістігін ерекше түрде ұйымдасқан бағалауға мүмкіндік береді. Ол үшін:

- оқушылар жетістігін салыстырудан аулақ болу;
- оқушының жетістігін оның өзінің алдыңғы жетістіктерімен салыстыру;
- бағаның ашық сипатты түрін қолдану;
- мұғалімнің бағасын оқушының өзін өзі бағалауымен үйлестіру өте маңызды болады.

Оқытудың жақсы нәтижелерін талқылауда оқушылар жетістігінің себептерін (тырысу, зер салу, шыдамдылық, ұйымдасқандық, яғни, адам өзінде өзгертуге қабілеттілірдің бәрін) атап көрсетуге болады. Оқушының сәтсіздігін талқылауда ішкі тұрақты факторларды (мінез, қабілеттілік деңгейі және т.б.) көрсетпеуге тырысу керек.

Түзету-дамытушылық оқытудың маңызды компоненті әр пән бойынша оқушылардың оқу жетістіктеріне мониторинг жүргізуді (педагогикалық диагностика) іске асыру болып табылады. Мониторинг оқушылардың біліміндегі кемшіліктің пайда болуын дер кезінде байқауға және қажетті түзету іс шараларын қабылдауға мүмкіндік береді. И.Г Елисевамен математика оқу курсының мысалында психикалық дамуы тежелген кіші оқушылардың оқу жетістіктеріне мониторинг жүргізуді ұйымдастыру технологиясы әзірленген[9].

Оқушылардың дамуындағы кемшіліктерді жою бойынша мақсатты бағытталған жұмыс түзету кезеңіндегі жеке, топшалық және топтық сабақтарда жүргізіледі. Оған келесі пәндер жатады:

1) «Қоршаған ортамен танысу және тіл дамыту» (дайындық – 1 сыныптар). Осы курс оларда сөздік қор, тіл байланысының дамуы мектепке дейінгі балалық кезеңде жинақталмаған, қоршаған орта туралы баланың түсінігін және білімін арттыруға бағытталған. Пәннің мазмұны көріп қабылдауды, есте сақтауды, оқушылардың ойлау процесін, жалпы зияткерлік білігін қалыптастыруды(талдау, салыстыру, жалпылау, топтау, жіктеу) түзету бойынша жұмысты құрайды.

2) «Түзету ритмикасы» (0-4-сыныптар). Бұл пәннің кіріспесі психикалық дамуы тежелген балалардың қозғаушы және тілдік қозғаушы қазметтерін дамытудағы ауытқушылықтарды жоюды көрсетеді.

3) «Әлеуметтік-тұрмыстық бағыттама» (5-10-сыныптар). Курс өмірлік құзырет дағдыларын, өоғамда және тұрмыста өз бетімен өмір сүруге практикалық дайындығын қалыптастыруға бағытталған. Осы арнайы әзірленген курстың кіріспесі баланы тілдік ортаға максималды енгізуді, оның қозғалғыштық қызметін арттыруды қамтамасыз етуге, сонымен қатар, оның эмоционалды тонусын өзгерту оқу қызметінің негізгі кезеңін және өмірлік құзырет дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Түзету жұмыстарының нәтижелілігі баланың оқу қызметін қалыптандыру деңгейімен және оқытудың табыстылығымен анықталады.

Сабақта оқу бағдарламаларын меңгеруде қиындықтарды сезінетін оқушылар үшін жалпы дамытушы және пәндік бағыттылық сынды білімдегі кемшіліктердің орнын толтыру бойынша жеке және топтық түзету сабақтар ұйымдастырылады. Бұл сабақтар оларға оқытудың бірінші деңгейінде аптасына 4 сағаттан және оқытудың екінші деңгейінде аптасына 3 сағаттан бөлінетін Үлгілік оқу жоспарына енгізілген. Сабақтың мақсаты – оқушылардың жалпы даму деңгейін арттыру; алдыңғы оқыту мен дамудағы кемшіліктердің орнын толтыру; жеткіліксіз меңгерілген оқу білігі мен дағдыларын қалыптасу бойынша жеке жұмыс; танымдық аясы мен тілін дамытудағы ауытқушылықтарды түзету; жаңа оқу материалын қабылдауға мақсатты бағытталған дайындық болып табылады.

Түзету-дамытушылық жұмыстардың мақсаты мен міндеттерін оны іске асыру тәсілдері анықтаудың бастапқы принципі диагностика бірлігі мен түзетуді дамыту болып табылады. Түзету-педагогикалық ықпал етудің тиімді құралдары мен тәсілдерін таңдау оқу бағдарламасын меңгеру барысында балаларда пайда болатын қиыншылықтардың себептерімен анықталады. Жеке және топтық түзету сабақтарының мазмұны қандай да бір дағдымен «немқұрайлы қарау» сынды формалды механикалық тәсілді жою керек. Баланың жалпы дамуы үшін жағдай жасау қажет. Оқытудың бірінші деңгейіндегі жеке және топтық түзету сабақтарын сыныптың негізгі мұғалімі, екінші деңгейінде – пән мұғалімдері жүргізеді. Жеке және топтық түзету сабақтары кезінде бос оқушылармен логопед, психолог жұмыс істейді. Жеке және топтық түзету сабақтары сабақ кестесіне енгізіледі. Олар күннің бірінші және екінші жартысында да жүргізіледі. Бір оқушымен немесе топпен жүргізілетін сабақтың ұзақтығы 20 минуттан аспауы қажет. Бір оқушыға аптасына 2-3 сабақтан келеді. Топқа дамуы мен мектеп бағдарламасын меңгеруде бірдей мәселелері анықталған немесе оқу қызметіндегі қиыншылықтары ұқсас 3-4 оқушыдан біріктіруге болады.

Сонымен қатар:

- көп санды балалармен түзету сабақтарын өткізуге;
- жаңа пән бойынша, сонымен қатар, оқу жоспарына енгізілген пәндер бойынша сыныптың барлығымен сабақ өту үшін түзету сабағына бөлінген сағатты пайдалануға;
- қатарлар арасында түзету сабағына бөлінген сағаттарды қайта бөлуге жол берілмейді.

Психикалық дамуы тежелген балалардың тілі жас ерекшелік нормасынан кеш қалыптасады және үнемі ерекшеленеді. Тіл дамуындағы кемшіліктердің пайда болу деңгейі әр түрлі болуы мүмкін. Осыған байланысты оқытудағы мәселелер де әр түрлі болады. Сондықтан арнайы сыныптарда тілдегі бұзылысты түзету жағдайын анықтау мақсатымен барлық оқушылардың тілдік қызметінің даму деңгейіне міндетті түрде диагностика жүргізіледі: логопедпен сабақ, сыныптағы сабақта мұғалімнің жеке тәсілі және т.б. Логопедтік сабаққа есепке алу үшін тілдік бұзылысы бар балаларды анықтау 1-нен 15-қыркүйек аралығында және 15-нен 30-мамырға дейін жүргізіледі. Тілдерінде кемшілігі анықталған балалардың барлығы тілдік бұзылысына байланысты топтарға бөлу үшін «Логопедиялық көмекке мұқтаж оқушылар тізіміне» тіркеледі. Бітірген білім алушыларды шығару олардың тілдеріндегі бұзылысты жою бойынша бір жыл көлемінде жүргізіледі. Топтар тілдік бұзылыс құрылымы біртекті балалармен (4-5 немесе 2-3 адамнан) біріктіріледі.

Емдеу-сауықтыру жұмысы қарастырылып отырған санаттағы балалардың дамуын қалыпқа келтіру үшін үлкен маңызға ие. Бұл бас миының функционалды жеткіліксіздігі психофизиологиялық даму қарқынының бәсеңдеуінен ғана емес, психоневрологиялық және соматикалық жабырқаушылықтан да пайда болатынын көрсетеді. Психикалық дамуы тежелген оқушылар үшін түрлі инфекцияға қарсылықтың төменділігі, аллергиялық реакциялар, баланың ішкі орган ауруларының созылмалы түрге бейімділігі көрсетілетін вегетотамырлы дистония, зат алмасу процесінің бұзылу сипаттары тән болып табылады. Сондықтан көпшілік балалар үнемі педиатр, невропатолог, психиатрдың бақылауына және қайта-қайта емдеуіне мұқтаж болады. Әсіресе осындай көмек аз қамтылған отбасы оқушыларына қажет.

Емдеу-сауықтыру жұмысының негізгі міндеті:

- баланың физикалық және психоневрологиялық денсаулығын нығайту, Емдік дене шынықтаруды ұйымдастыру;
- мектепте, сыныпта қолайлы емдеу-сауықтыру тәртібін құру, жекелеген жағдайда оқушыға тиісті жүктеме нормасын қатаң сақтау;
- санитарлы-гигиеналық норманы және тәртіпті және рационалды тамақтану тәртібін сақтау;
- гипербелсенді оқушылармен және психикасы бұзылған оқушылармен психологиялық түзету жұмысын іске асыру болып табылады.

Психикалық дамуы тежелген оқушыларды оқыту міндеттерінің бірі – отбасылық психотерапия және оқушының ата-анамен, мұғаліммен, құрдастарымен тең қарым-қатынасын қалыптастыру арқылы мінез-құлықтың бейәлеуметтік түрінің алдын алу. Мектепте мінез-құлық бұзылысының әлеуметтік алдын алу бойынша жұмыстар, жоспарлануы және іске асуы қажет, сонымен қатар, кәсіптік-еңбектік дайындық арқылы балаларды қоғамға кіріктіру жүзеге асуда. Әлеуметтік-еңбектік дайындық түзету-дамытушылық педагогикалық процеспен және емдеу-сауықтыру кешені іс

шараларымен бірге жүргізіледі. Оқушыларды әлеуметтік-еңбектік даярлау міндеті келесілерден тұрады :

- қол жетімді және кең танымал мамандықтарды табысты меңгеруге кедергі келтіретін ерекшеліктерді ерте анықтау және түзету, (қолдың ұсақ моторикасының жеткіліксіздігі, көру-қозғау үйлесімінің бұзылуы және т.б.);
- оқушыларда оқу-еңбек қызметі процесінде тапсырмаға бағытталу дағдысын, жұмысты жоспарлауды, өзін-өзі бағалау мен өзін-өзі бақылау дағдыларын қалыптастыру;
- екінші деңгей оқушыларын кәсіптік бағдарлау;
- кәсіптік сыныптар, топтар ұйымдастыру.

2.6. Ақыл-ой кемістігі бар балаларды оқытуды ұйымдастыру

Ақыл-ой кемістігі бар балалардың ерекшеліктері

Ақыл-ой кемістігі бар балалардың санатына бас ми қабығының диффузды органикалық зақымдануы салдарынан танымдық іс-әрекетінің және эмоционалдық-ерік өрісінің тұрақты бұзылуы бар балалар жатады. Бұзылыс белгілерінің көрініс беру дәрежесі зақымдалудың ауырлығына, оны таратпау ерекшелігіне, сондай-ақ зақымдалу уақытына байланысты.

Ақыл-ой кемістігі бар оқушылардың ерекшелігі – жоғары психикалық функцияларының, мінез-құлқы мен іс-әрекеттерін реттеуінің бұзылуы болып табылады. Ең алдымен, танымдық процестер зардап шегеді: түйсік, қабылдау, ес, ойлау, қиял, сөйлеу, зейін. Эмоционалдық-ерік өрісінің, моторикасының және жалпы адамның бұзылуы байқалады.

1994 жылы Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (АХЖ-10 ДДҰ) қабылдаған жіктеуге сәйкес, ақыл-ой кемістігі зерденің төмендеуінің төрт (негізгі) деңгейін қамтиды: жеңіл (F70), орташа (F71), ауыр (F72) және терең (F73).

Мектепте оқыту жеңіл және орташа ақыл-ой кемістігі бар оқушылар үшін ұйымдастырылады.

Жеңіл ақыл-ой кемістігі бар балалар санатына танымдық қызметі мен ойлауының күрделі формаларының жетілмеуі жекелеген талдамалардың өрескел бұзылмаған және эмоционалдық-ерік өрісінің салыстырмалы түрде бастапқы сақталған дебиьдіктің жеңіл және орташа дәрежелі олигофрениясы бар балалар жатады.

Бұл балалардың айрықша ерекшеліктері – мінез-құлқының салыстырмалы сақталуы жағдайында оларға түсінікті тапсырмалар аясында мақсатты бағытталған әрекет ету қабілеті болып табылады. Есту қабілеті қалыпты болған жағдайда және сөйлеу органдарының құрылымында айқын ауытқулар болмаған жағдайда оларда экспрессивті және импрессивті сөйлеуінің дамуы тежеледі, моториканың ең күрделі түрлері дамымай қалады.

Осы топтағы балаларға психикалық процестердің бәсеңдігі және инерттілігі тән.

Орташа ақыл-ой кемістігі бар балаларда психикалық, сөйлеу және моторлық дамуының анағұрлым баяу қарқыны байқалады. Олар өзіне-өзі қызмет көрсетуге кеш дағдыланады. Қарапайым мектептік білімді барлығы меңгеруге қабілетті емес, тіпті оқу, есептеу, жазудың ішінара дағдыларын игерген балалардың өзіне әлеуметтік бейімделуіне мұның көмегі аз. Дегенмен, арнайы ұйымдастырылған оқытудың нәтижесінде орташа ақыл-ой кемістігі бар балалардың көбі қажетті мінез-құлық нормаларын меңгеруге, өзіне-өзі қызмет көрсетуге, арнайы жағдайларда өз бетімен еңбектенуге қабілетті. Мұндай адамдар әдетте қарапайым, білікті емес операцияларды қоршаған ортаның тұрақтылығы мен қойылатын талаптар өзгермейтін жағдайда, олардың жеке және тұлғалық қасиеттерін ескере отырып, тұрақты бақылау және басшылық болған жағдайда орындай алады. Олар тұрақты әлеуметтік қорғауды және көмекті қажет етеді.

Ақыл-ой кемістігі бар оқушылар танымдық қызметі мен жалпы тұлғалық айқын жетілмеуі салдарынан оқыту процесінде едәуір қиындықтарға ұшырап жатады. Арнайы ұйымдастырылған оқыту мен тәрбиелеудің әсерінен балалар дамиды, белгілі бір білім, білік, дағдыларды меңгереді, алайда оқыту және дамытудағы бұл ілгерілеушіліктер әр оқушыда әр түрлі болады. Ақыл-ойы кем балаларды оқытудың алуан мүмкіндіктері даму бұзылыстарының тереңдігі мен таралуына байланысты.

В.В. Воронкованың басшылығымен [10] КСРО Педагогикалық ғылым академиясындағы Дефектологияны ғылыми-зерттеу институты қызметкерлерінің көп жылдық зерттеулері ақыл-ой кемістігі бар оқушылардың арнайы оқу бағдарламаларының материалдарын меңгеру кезінде байқалатын типологиялық ерекшеліктерін, сондай-ақ алынған білім, білік және дағдылардың сапасына әсер ететін өзіндік қиындықтарды анықтауға мүмкіндік берді. Жүргізілген зерттеулер негізінде авторлар оқыту мүмкіндіктері бойынша оқушылардың 4 типологиялық топтарын айқындайтын оқушылардың педагогикалық классификациясын жасады.

Бірінші типологиялық топқа фронталды оқыту үдерісінде бағдарламалық материалдарды ойдағыдай табысты игерген оқушылар жатады. Олар оқу тапсырмасын өз бетінше орындауға қабілетті. Өзгертілген тапсырманы орындау кезінде көп қиындықтарды бастан кешірмейді, негізінен жаңа жұмысты жасау барысында бар тәжірибені дұрыс қолданады. Бұл балалар есептеу тәсілдерін, есепті шешу амалдарын тез есте қабылдап алады, пәндік көрнекіліктерді сирек қажет етеді. Әдетте оларға белгілі бақылауларға, құбылыстарға сөздік нұсқаулар жеткілікті. Олардың білімдерінің салыстырмалы беріктігі мен икемділігін айтуға болады. Оқушылар пайымдаулардың кері барысын меңгеруге қабілетті. Олар фразалық сөйлеуді қолданады, өз әрекеттерін еркін түсіндіреді, жұмысты, тапсырмаларды орындау тәсілдерін алдын ала жоспарлай алады.

Екінші типологиялық топ оқушылары да сыныпта айтарлықтай табысты оқиды. Олар негізінен мұғалімнің жаппай түсіндірмесін түсінеді, оқылатын материалды естеріне жақсы сақтайды, бірақ педагогтың көмегінсіз қарапайым қорытындылар мен жалпылаулар жасауға қабілетті емес. Олардың ерекшелігі – жұмыстың барлық түрлерін орындау кезінде дербестігінің аз болуы, олар мұғалімнің ынталандырушы және ұйымдастырушы көмегін қажет етеді. Бұл оқушылар оларға айтылған құбылыстар, заттар, оқиғаларды елестете алмайды. Олар зерттелетін нысандардың, құбылыстардың, заңдылықтардың тікелей бақылауын ұйымдастыруды қажет етеді. Заттардың көмегімен көрнекіленген жағдайда ғана тапсырманы саналы түрде орындайды. Сөздік тұжырымдалған мәліметтер оларда қажетті түсінікті қалыптастыра алмайды. Бұл балалар бірінші топтың оқушыларына қарағанда білімдерін баяуырақ жинақтайды, жұмыс істеу тәсілдерін, оқу іс-әрекеттер алгоритмдерін баяуырақ меңгереді.

Үшінші типологиялық топқа әр түрлі көмек түрлерін қажет ете отырып, бағдарламалық материалды қиындықпен меңгертін оқушылар жатады. Бұл оқушылар үшін қайта түсіндірілген материалды жеткіліксіз түсіну тән. Оларға ең бастысын анықтау, бөліктердің қисынды байланысын орнату, екінші кезектегі қосымша бөліктерді бөліп көрсету қиынға соғады. Жаппай сабақтар кезінде олар материалды түсінбейді, қосымша түсіндіруді керек етеді. Олардың ерекшелігі – төмен дербестігі. Пәндік-практикалық қызметті ұйымдастыру, көрнекі құралдарды пайдалану оларда толыққанды білім қалыптастыруға кепіл бола алмайды. Байланыстарды, қарым-қатынастарды, себеп-салдарлық тәуелділікті олар түсінбейді. Олар тапсырмаларды орындауда жекелеген фактілерді, талаптар мен ұсынымдарды жадында ұстап тұрады, бірақ бұл саналы түрде мағынасын түсініп, есте сақталмағандықтан, балалар ой әрекеттерінің және тіпті шынайы іс-әрекеттердің де реттілігін бұзады, оқытылатын фактілердің мәнді және мәнсіз белгілерін шатастырады.

Үшінші типологиялық топ оқушылары фразалық сөйлеуді меңгеруде үлкен қиыншылықтарға ұшырайды, сөздік қоры аз, терминологияны меңгеру өте баяу жүреді. Бұл оқушыларды оқыту мұғалім оларды пәндік-практикалық іс-әрекеттерге үнемі үйретіп отырған жағдайда ғана, жасалатын нақты іс-қимылдардың, болып жатқан өзгерістердің мәнін, маңызын үнемі оларға түсінікті түрде айтып отырған жағдайда ғана табысты өтуі мүмкін.

Төртінші типологиялық топқа оқу материалдарын өте үлкен қиындықпен меңгертін оқушылар жатады. Бұл ретте оларға тек фронталды оқыту жеткіліксіз. Олар көп мөлшердегі жаттығуларды орындауды, қосымша оқыту әдістерін енгізуді, жұмыстарды орындау кезінде тұрақты бақылап тұруды және бағыттап отыруды қажет етеді. Белгілі бір шамада өз бетінше қорытынды жасау, өткен тәжірибесін пайдалану оларға қол жетімді емес. Кез келген тапсырманы орындау кезінде мұғалімнің оқушыларға бірнеше рет анық түсіндірмесі керек. Мұғалімнің тікелей кеңестер түріндегі көмегін кей

оқушылар дұрыс пайдаланады, кейбіреулері мұндай жағдайларда да қателіктер жібереді.

Бұл оқушылар өз жұмысындағы қателерді көрмейді, оларға қателіктерін анықтап көрсетіп, қалай түзету керектігін түсіндіру қажет. Әрбір келесі тапсырманы олар жаңа тапсырма ретінде қабылдайды. Білімді механикалық түрде қабылдап, тез ұмытып кетеді. Төртінші типологиялық топ балалары үшін, әдетте, әрбір оқу пәні бойынша жеке оқу бағдарламасы жасалынады.

Ақыл-ой кемістігі бар балаларды оқытудың арнайы жағдайлары

Ақыл-ой кемістігі бар балаларды оқытудың негізгі міндеттері оқушылардың танымдық қызметіндегі және эмоциялық-ерік өрісіндегі кемшіліктерді барынша еңсеру, оларды өздігінше өмір сүруге, өндірістік еңбекке қатысуға, қазіргі заманғы қоғам жағдайында әлеуметтік бейімделуге дайындау болып табылады.

Жалпы білім беретін мектепте ақыл-ой кемістігі бар балаларды оқытудың анағұрлым дәл келетін жағдайлары арнайы сынып жағдайы болып табылады. Арнайы сыныптар жеңіл ақыл-ой кемістігі бар оқушылар үшін жеке сынып және орташа ақыл-ой кемістігі бар оқушылар үшін бөлек сынып құрылуы мүмкін. Бұл оқушыларды бір сыныпта біріктіріп оқытуға да болады. Арнайы сыныпта «Олигофренопедагогика» мамандығы бар жоғары білімді дефектолог мұғалім жұмыс істеуі қажет.

Арнайы сынып жағдайында ақыл-ой кемістігі бар балаларды мектепте оқытудың ұзақтығы:

- бірінші сатысы – 0 (даярлық), 1-4-сыныптар;
- екінші сатысы – 5-9-сыныптар.

Егер мектепте бастауыш кәсіптік еңбекке дайындау үшін жағдай болса, онда 10-кәсіптік сынып ұйымдастырылуы мүмкін.

Даярлық сыныбына ұйымдастырылған мектепке дейінгі даярлықтан өтпеген 7-9 жастағы балалар қабылданады. Даярлық сынып белгілері жағынан ақыл-ой кемістігіне ұқсас басқа да бұзылыстары бар (психикалық дамуының тежелуі, әлеуметтік-педагогикалық қараусыз қалған, сөйлеудің ауыр бұзылыстары) балаларды қате қабылдаудың алдын алу мақсатындағы диагностикалық сынып ретінде де қызмет етеді. Едәуір даярланған оқушылардың оқуды 1-сыныптан бастауына болады.

Жеңіл ақыл-ой кемістігі бар балаларға арналған сыныптардың бірінші сатысында ақыл-ой кем оқушының тұлғасын жан-жақты психологиялық-медициналық-педагогикалық зерттеу, білім беру процесін ұйымдастырудың түрлері мен әдістерін әзірлеу мақсатында оның мүмкіндіктері мен жеке ерекшеліктерін анықтау жүзеге асырылады.

Екінші сатысында балалар жалпы білім беретін практикалық бағыты бар пәндер бойынша білім, әр түрлі бейіндегі еңбек дағдыларын алады. Әлеуметтік бейімдеуге және кәсіптік еңбекке даярлауға назар аударылады.

Оқу процесі оқушыларға сараланған және жеке тәсілдемені қолдана отырып, жүзеге асырылады. Саралау тәсілінің негізіне ақыл-ой кемістігі бар

оқушылардың педагогикалық жіктелуі (В.В. Воронкова бойынша) алынған. Бірінші, екінші, үшінші типологиялық топқа жататын оқушылар бір тақырып көлемінде оқиды, бұл ретте оқыту процесінде оларға сараланған тәсілдеме қолданылады. Ол, мысалы, вариативтілігінен көрінуі мүмкін:

- оқушылардың өзіндік дәрежесі;
- мұғалім көмегінің түрлері;
- көрнекілік-дидактикалық материалдың түрлері;
- орындалатын жұмыстың көлемі;
- оқу тапсырмаларының күрделілігі және т.с.с.

4-ші типологиялық топтың оқушылары көбінесе оқытудың жеке бағдарламасына сәйкес басқа оқу тақырыбының аясында жұмыс жасайды. Педагог жеке-дара сипаттағы тапсырманы және жеке көмек шарасын ойластырады.

Төрт типологиялық топтардың оқушыларын оқытудың маңызды тұсы оқу жетістіктерінің әркелкі болу фактісі болып табылады, яғни әр баланың оқытудағы өз ісі болады. Мұны мұғалім оң нәтиже ретінде бағалауы тиіс.

Орташа ақыл-ой кемістігі бар оқушыларды оқыту жеке оқу бағдарламалары бойынша жүзеге асырылады. Олар баланы кешенді психологиялық-педагогикалық зерттеу негізінде сынып педагогімен және мектеп консилиумының мамандарымен жартыжылдықтан аспайтын мерзімге жасалады. Оқытудың жеке бағдарламасын іске асыру уақыты өткеннен кейін әрбір оқушының жетістіктеріне талдау жүргізіледі және келесі жартыжылдыққа арналған жоспарлау орындалады. Педагог әрбір оқушының жеке мүмкіндіктерін және оқу жетістіктері мен жеке жетістіктерінің мониторинг нәтижелерін ескере отырып, оқытудың мазмұнын, әдістерін, түрлерін, дидактикалық құралдарын өз бетінше таңдайды.

Орташа ақыл-ой кемістігі бар оқушыларды оқытудың мазмұны мыналарды: өзі туралы түсініктерді; өзіне өзі қызмет көрсету және өз тыныс-тіршілігін қамтамасыз ету дағдыларын; қоршаған орта туралы және ортаға бейімделу туралы қолжетімді түсініктерді; коммуникативтік икемділіктерді; заттық-тәжірибелік және қолжетімді еңбек қызметін; практикалық бағыттылығы бар және тәрбиеленушілердің психофизикалық мүмкіндіктеріне сәйкес келетін жалпы білім беретін пәндер бойынша білімді қалыптастыруға бағытталған.

Бірінші сатыда оқу процесі пәндік емес оқыту негізінде ұйымдастырылады: барлық сабақтар біріктірілген сипатта болады және оқушыларды жалпы дамытуға бағытталған (коммуникативтік, қимылдық, сөйлеу, сенсорлық). Оқушылардың жеке дамуындағы алға жылжуына қарай пәндік оқытуға көшу жүзеге асырылады.

Орташа ақыл-ой кемістігі бар оқушылардың жетістіктерін бағалау кезінде білім беру процесін дараландырудың негізі болып табылатын сипаттамалық бағалау қолданылады (Ақыл-ойы кем оқушыларды критериялды

бағалау бойынша әдістемелік ұсынымдарды Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА сайтынан қараңыз (www.nao.kz).

Орташа ақыл-ой кемістігі бар оқушыларға арналған сыныптарда білім алушылардың психофизикалық даму ерекшеліктерін және мектеп ресурстарын ескере отырып, қарапайым еңбек түрлеріне (қолөнер) оқыту ұйымдастырылады.

Еңбекке баулудың бейіні баланың психофизикалық ерекшеліктерін, дәрігердің ұсынымдарын және мектептің мүмкіндіктерін ескере отырып, жеке-дара анықталады. Қажет болған жағдайда еңбекке баулудың бейіні өзгеруі мүмкін.

Контингенттің жеткіліксіздігінен арнайы сыныптарды құру қиындықтары бар өңірлерде 1-2 жеңіл ақыл-ой кемістігі бар оқушыны жалпы білім беретін мектептің қалыпты сынып құрамына қосуға болады. Бұл балаларды аудандық психологиялық-педагогикалық түзету кабинеті мамандарының немесе психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі мамандарының түзету арқылы қолдауымен қамтамасыз ету керек. Оқытудың кез келген ұйымдастырушылық түрінде, ең алдымен, баланың мүдделері ескеріледі. Ол арнайы педагогтің (олигофренопедагог) көмегін алуы керек, оқытудың арнайы әдістері мен оқулықтары пайдаланылған арнайы бағдарламалар бойынша оқуы керек.

Ақыл-ой кемістігі бар балаларға арналған арнайы сыныптың оқушылары екінші жылға қалдырылмайды. Ақыл-ой кемістігі бар оқушыларға арналған арнайы сыныптардың түлектері мемлекеттік үлгідегі арнайы куәлік алады.

Арнайы оқу-әдістемелік қамтамасыз ету

Жеңіл және орташа ақыл-ой кемістігі бар оқушыларға арналған арнайы сыныптардағы білім беру процесі Үлгілік оқу жоспарлары мен бағдарламаларының екі түрімен қамтылған. Олардың мазмұны ҚР МЖБС талаптарының орындалуына бағытталмаған.

Оқу жоспары мен бағдарламаларының бірінші түрі жеңіл ақыл-ой кемістігі бар оқушыларға бағдарланған. Оқу жоспары мен бағдарламаларының екінші түрі – орташа ақыл-ой кемістігі бар оқушыларға бағдарланған. Оқытудың орташа ақыл-ой кемістігі бар балаларға арналған оқу бағдарламалары ұсынымдық сипатта болады.

Оқу процесі барлық оқу жылдарында орталық жүйке жүйесінің органикалық зақымдануымен болған танымдық қызметтің тұрақты бұзылуын ескере отырып, құрастырылған арнайы оқу-әдістемелік кешендер (оқулықтар, жұмыс дәптері, әдістемелік ұсыныстар, арнайы АКТ) көмегімен жүзеге асырылады.

Ақыл-ой кемістігі бар оқушылардың ерекше білім алу қажеттіліктерін қанағаттандыру

Мектеп өз түлектерін өмірге, еңбек қызметіне тікелей қосылуға дайындайды. Ақыл-ой кемістігі бар оқушыларды оқытудың өзіндік ерекшелігі әрбір оқу пәнінің мазмұнына пропедевтикалық (дайындық) оқу материалын қосу болып табылады. Бұл материалдар оқу бағдарламаларының мазмұнын меңгеруге даярлауға бағытталған.

Барлық оқу пәндері бойынша оқыту мазмұнының практикалық бағыттылығы бар және ол оқушыларға олардың өзіндік заттық-практикалық әрекетіне, қоршаған өмірдің нысандары мен құбылыстарды бақылауларына сүйене отырып, ұсынылады.

Ақыл-ой кемістігі бар оқушылардың өзіндік оқу-танымдық іс-әрекеттері қиын болғандықтан, мұғалім оқушылардың танымдық іс-әрекеттерін ұйымдастырады және бағыттайды, оқу тапсырмасының ойдағыдай орындалуын қамтамасыз ету үшін оқушы әрекетінің жетілмеген бөлігінің қызметтерін өзіне алады. Ақыл-ой кемістігі бар оқушыларды оқыту процесін арнайы педагогикалық басшылыққа алудың психологиялық негізі П. Я. Гальпериннің ақыл-ой әрекеттерін кезең-кезеңімен қалыптастыру теориясы болып табылады [11].

Оқушылардың психофизикалық даму бұзылыстарын, өмірлік қажетті білім, білік, дағдыларды қалыптастыру қиындықтарын түзетудің арнайы міндеті арнайы түзету сабақтарында жүзеге асырылады:

1) «Түзету ырғағы». Бұл курс бойынша оқытудың мазмұны оқушылардың қозғалыс аясын жетілдіруге, олардың сөйлеуін дамытуға және эстетикалық сезімдерін қалыптастыруға бағытталған. Балалар музыка тыңдауды, ән айтуды, билеуді, белгілі бір ырғақпен қимылдарды орындауды үйренеді. Қарапайым музыкалық аспаптарда ойнауды үйренеді.

2) «Танымдық іс-әрекетін түзету». Осы курс бойынша сабақтар жеке және оқушылар тобымен жүргізілуі мүмкін. Олар ақыл-ой кемістігі бар оқушылардың бұзылған функцияларын дамытуға, олардың оқу және практикалық қызметке дайындығын қалыптастыруға бағытталған.

3) «Сөйлеу тілі дамуының кемістіктерін түзеу». Логопед өткізетін сабақтар ақыл-ой кемістігі бар балалардың дамуындағы бұзылыстарды түзету процесінде маңызды орын алады. Бұл балаларда сөйлеу тілінің бұзылуы өте кең таралған болып табылады және тұрақты сипатқа ие. Бұл сөйлеу бұзылулары баланың психикалық дамуына, оны оқытудың тиімділігіне кері әсерін тигізеді. Ақыл-ой кемістігі бар оқушылармен жүргізілетін логопедиялық жұмыстың ерекшелігі жоғары жүйке қызметінің бұзылыстарының сипатына, ең алдымен аналитикалық-синтетикалық қызметінің төмендеуі деңгейіне негізделген. Логопедиялық жұмыс сөйлеу тілі дамуының жеке кемшіліктерін жоюға ғана емес, сондай-ақ ақыл-ойы кем оқушылардың жалпы сөйлеу тілін дамытуға, сауат ашу, ана тілі, математика

және басқа пәндер бойынша бағдарламаларды меңгеруде сөйлеудің алғышарттарын қалыптастыруға бағытталған.

4) «Әлеуметтік-тұрмыстық бағдарлау». Бұл сабақтарда оқушылардың өз бетінше өмір сүруіне практикалық дайындық, әлеуметтік нормалар мен ережелерге сәйкес өз тұрмысын құру дағдыларын, қоғамның әлеуметтік және мәдени өміріне араласу дағдыларын қалыптастыру жүзеге асырылады. Әлеуметтік-тұрмыстық бағдарлау бойынша сабақтарда сынып 2 топқа бөлінеді.

5) «Психомоторика мен сенсорлық үдерістерді дамыту» (орташа ақыл-ой кемістігі бар оқушылар үшін). Бұл сабақтарда оқушылардың сенсорлық аясын байыту және сенсорлық-естілім қызметін дамыту бойынша жұмыстар жүзеге асырылады: әр түрлі модальдық түйсінуді белсендіру; қабылдаудың барлық түрлерін дамыту; кеңістіктік-уақыттық бағдарлауларын қалыптастыру және графикалық дағдыларын дамыту; танымдық белсенділігін және дербестігін арттыру.

Білімді балдық бағалау түзету циклінің пәндері бойынша жүзеге асырылмайды. Оқушылардың жетістіктерін сипаттық бағалау пайдаланылады.

Ақыл-ой кемістігі бар оқушылардың еңбек дайындығына ерекше мән беріледі. Еңбекке баулу баланың ақыл-ой дамуын және оның адамгершілік тәрбиесін түзетудің қуатты құралы ретінде қарастырылады. Еңбекке дайындау түлектерге мектеп бітіргеннен кейін өндіргіш еңбекке тікелей кірісуге мүмкіндік береді. Бастауыш сыныптардағы еңбекке баулу балаларда қарапайым еңбек тәсілдерін, жалпы еңбектік іскерліктер мен дағдыларды қалыптастырады, өз беттілігін және еңбек қызметіне деген оң уәждемесін дамытады.

4-6-сыныптарда алдағы уақытта оқытылатын кәсіптік-еңбектік оқыту үшін пропедевтикалық, кәсіптік диагностикалық және кәсіптік бағдарлық болып табылатын «Жалпы еңбектік дайындық» курсы енгізіледі. Бұл курс сондай-ақ табысты әлеуметтік бейімдеу мақсатында енгізіледі. Жалпы еңбектік дайындық процесінде оқушылар тұрмыста әрбір адамға қажетті еңбек әрекетінің әр түрін меңгереді.

7-сыныптан 9-сыныпқа дейін еңбекке баулу кәсіби бағыттылықпен жүзеге асырылады. Еңбекке оқытудың бейіндерін өңірдің ерекшеліктерін және түлектерді жұмысқа орналастыру мүмкіндіктерін ескере отырып, мектеп әкімшілігі анықтайды. Еңбекке баулу бойынша сабақтарда сынып оқушылары 2 топқа бөлінеді. Топтарды жинақтау оқушылардың танымдық және психофизикалық ерекшеліктерін ескере отырып, дәрігердің ұсынысы бойынша жүзеге асырылады. Еңбекке оқытудың бейіні баланың психофизикалық ерекшеліктерін, дәрігердің ұсынысын және мектептің мүмкіндіктерін ескере отырып, жеке анықталады. Қажет болған жағдайда еңбекке оқытудың бейіні өзгеруі мүмкін.

5-6-сыныптарда еңбек тәжірибесі мектеп базасында, 7-9-сыныптарда мектеп шеберханаларының базасында жүзеге асырылады. Еңбек тәжірибесін өтудің мерзімі мен тәртібін жергілікті жағдайларды негізге ала отырып, мектептің педагогикалық кеңесі белгілейді.

Мектепте оқыту еңбекке баулу бойынша емтиханмен аяқталады. Білім алушылар бітіру емтихандарынан белгіленген тәртіппен босатылуы мүмкін. Еңбек дайындығы пәндері бойынша бітіру емтиханын орташа ақыл-ой кемістігі бар оқушылар тапсырмайды.

3 Ұйымдастыру-әдістемелік тарау

Психологиялық-педагогикалық қолдау және жеке тәсіл

Қарастырылып отырған топ оқушыларының ерекше білім беруге қажеттілігінің бірі мұғалімдер және мамандар командасымен (психолог, логопед, дефектолог, әлеуметтік педагог, нұсқаушы, ЛФК, дәрігер т.б.) арнайы психологиялық-педагогикалық қолдауын қамтамасыз ету болып табылады. Мамандардың өзара әрекеттестігі ерекше білім беруге қажеттілігі бар оқушыларды оқыту мен дамыту проблемаларын еңсеруге бірыңғай тәсілдерді жүзеге асыру мен жасау, оның отбасына көмекті ұйымдастыру, сонымен қатар күнделікті сыныпта балалармен жұмыс істейтін педагогтарға бағытталуы керек. Команда мүшелерінің өзара әрекеттестігінің ережесі:

- өзара сыйластық, команданың барлық мүшелері тарапынан өзара көмекке дайындық;

- нақты педагогикалық міндеттерді шешуде нақты қызметтерді бөлу;

- білім беру және түзету процесінде команданың барлық мүшелері тең құқылы қатысуы, өзінің және ортақ жұмыс нәтижесіне жауапты болу.

Мамандар командасы әрекетінің мазмұны айтарлықтай әртүрлі:

- мектепке келген балалардың қажеттілігі мен оқытуын қолдауға дайындықтарын айқындау;

- мектепке бейімделуі мен оқуда қиыншылығы, зейінді және эмоционалды, физикалық дамуында ауытқушылығы бар оқушыларды анықтау, егер қажет болған жағдайда ПМПК кеңесіне жіберу;

- оқуда белгілі бір жетістікке жетуін қамтамасыз ететін ПМПК қорытындысы бар оқушылардың танымдық әрекетіндегі ерекшеліктерді зерделеу, психологиялық-педагогикалық, түзету, алдын алуын анықтау іс-шаралары үшін жеке және эмоционалды-ерікті дамуын зерделеу;

- мектепке келген балалардың оқуға дайындығы мен қажеттілігін қолдауды анықтау мақсатында кешенді зерделеу;

- мектепке бейімделуі мен оқуда қиыншылығы, зейінді және эмоционалды, физикалық дамуында ауытқушылығы бар оқушыларды уақытылы анықтау, егер қажет болған жағдайда ПМПК кеңесіне жіберу;

- оқуда белгілі бір жетістікке жетуін қамтамасыз ететін әлеуметтік, психологиялық-педагогикалық түзету, алдын алуын анықтау іс-шаралары үшін жеке және эмоционалды-ерікті дамуын зерделеу, ПМПК (сөйлеу, есте сақтау, зейін, жұмысқа қабілеттігі және басқа да психикалық функциялар) қорытындысы бар оқушылардың танымдық әрекетіндегі ерекшеліктер мен деңгейін анықтау;

- ерекше білім беруге қажеттілігі бар білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдаудың жеке бағдарламаларын әзірлеу және жүзеге асыру;

- жеке, жұптық, топтық түзете-дамыту сабақтарын жүргізу;

- психологиялық-педагогикалық мониторингті жүзеге асыру;

- жалпы және арнайы сынып жағдайында білім алушыларға саралап және жеке оқыту тәсілдерін қамтамасыз ету үшін мұғалімдерге ұсынымдар әзірлеу;

- консультациялық және ағартушылық қызмет.

Психолог баланың жақын арадағы даму аймағын және өзекті даму деңгейін анықтайды, құрбылары, ата-аналары және басқа да ересектермен қарым-қатынас ерекшеліктерін, эмоционалды-еріктік саласының ерекшеліктерін айқындайды. Психолог баланың әлеуметтік мәртебесін көтеруді болжайтын, әртүрлі топтық психотүзету жұмыстарының технологияларын қолдана отырып, баланы құрбыларын ескеруге бағытталған жұмыс жасайды. Мұндай топтық жұмыс ерекше білім беруге қажеттілігі бар балалармен бірге оның құрбылары арасында әлеуметтік бейімделуі мәселелерін шешуіне көмектесу керек. Психолог баланың ырғағы, жұмысқа қабілеттілігі, нәтижелілігі, белсенді көңіл бөлу деңгейі іс-әрекеті мінездемесін бағалай отырып, педагогқа баланың жұмысқа қабілетін ескере отырып оқу жүктемесінің мөлшері, оқу материалдарының көлемі, сабақты ұйымдастыру процесінде әртүрлі іс-әрекет түрлерін алмастыру, сыныптың жұмыс істеу барысында баланың іс-әрекетінің ырғағын ескеру қажеттілігі мен оқу материалдарын ұсыну ырғағы туралы ұсынымдар әзірлейді. Оқушының психологиялық іс-әрекетін ұйымдастыру ерекшеліктерін бағалау баланың оқуы үшін дәлме-дәл ұйымдастыру жағдайын жасауға мүмкіндік береді: сынып бөлмесінде оңтайлы жұмыс орны, сыртқы тіректерін ұйымдастыру, жеке тәсілдемелерін қолдану арқылы оқу материалдарын бекіту мен арнайы әдістерді беруін таңдау.

Арнайы педагог білім, білік, дағдыларын меңгеру және оқу қызметін іске асыруда белгілі қиындықтар тудыратын қызметі бұзылуының салдарын еңсеру болып табылатын ерекше білім беруге қажеттілігі бар оқушылармен түзету жұмыстарын жүргізеді. Есту қабілеті бұзылған оқушылармен жұмыс барысында арнайы педагог сондай-ақ есту арқылы қабылдау, сөйлесім әрекеті, коммуникациялық қызметін дамытуға бар күш жігерін салады. Көру қабілеті бұзылған оқушылар көру арқылы қабылдауын дамытуға, кеңістікті тұспалдау, әлеуметтік-тұрмыстық тұспалдауға мұқтаж. Тірек-қозғалыс аппараты бұзылған балалармен жұмыс мазмұны коммуникативтік қызметінің қалыптасуы, көру-моторлы үйлестіру және моторика, кеңістікті тұспалдау, танымдық қызметін дамыту болады.

Логопед-мұғалім қызметінің негізгі міндеттері оқылым және жазылым процесіне қатысатын коммуникациялық дағдыларын қалыптастыру, жоғары психикалық қызметін дамыту, оқушылардың ауызша және жазбаша сөйлеу тілінің кемістіктерін еңсеру болып табылады.

Мамандар командасының толыққанды жұмыс істеуі үшін балалармен психологиялық-педагогикалық қолдауды қамтамасыз ететін дефектолог-мұғалім, педагог-психолог, логопед-мұғалім, т.б. мамандардың арнайы жабдықталған кабинеті қажет. Кабинеттер арнайы оқу-әдістемелік және

дидактикалық әдебиеттермен, оқыту құралдары (оның ішінде техникалық), түзету-дамыту жабдықтарымен жарактандырылуы керек.

Психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі мамандарының өзара кәсіби әрекеттестігінің формасы мектептің психологиялық-педагогикалық консилиумы болып табылады. Мектептің психологиялық-педагогикалық консилиумы мектеп директорының бұйрығымен құрылады. Оның құрамына логопед, арнайы педагог, психолог, дәрігер, сынып мұғалімі, тәрбиеші кіреді.

Консилиумдердің отырыстары жоспарлы және жоспардан тыс деп бөлінеді. Консилиумнің жоспарлы отырыстары жылына 3-5 рет өткізіледі.

Жоспарлы консилиум қызметі келесідей бағытта жүзеге асады:

- оқушылардың ерекше білім беруге қажеттіліктерін талқылау;
- ерекше білім беруге қажеттілігі бар оқушыларға психологиялық-педагогикалық қолдау мазмұнын әзірлеу;
- қажет болған жағдайда ертерек болжанған оқушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау бағдарламаларын өзгерту және түзету-дамыту міндеттерін жүзеге асыру табыстылығын динамикалық бағалау;
- оқушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау тиімділігін бағалау.

Консилиумдардың жоспардан тыс отырыстарын білім беру процесін жүзеге асырушылардың бір мүшесінің, сонын ішінде білім беру ұйымдарының әкімшілігі, ата-аналардың сұранысы бойынша өткізіледі.

Консилиумның жоспардан тыс отырыстарын өткізуге баланың оқуы мен дамуына кері әсер ететін басқа да жағдайлардың шығуы себеп болуы мүмкін. Ата-аналар мен мамандар сұранысының сипаттамасы әртүрлі болуы мүмкін, қалай болғанда да ол баланың немесе педагогтың, олардың баламен өзара әрекеттестік мәселелері (оқу мен дамуда) көрінуі тиіс.

Консилиум мүшелерінің психологиялық және арнайы педагогикалық зерделеуінің деректері негізінде мамандардың сабақ барысында және жұмыста балалармен жеке тәсілдемелерін жүзеге асыру бағыттарының ұсынымдамаларынан тұратын оқушыларды психологиялық-педагогикалық қолдаудың жеке бағдарламасы жасалады. Бағдарламада пән мұғалімдері мен сынып жетекшілерін қоса алғанда әр маманның баламен жұмыс барысындағы қатыстылық үлесі белгіленеді. Қолдаудың жеке бағдарламасына бейімдей отырып, оқу-тәрбие процесінде оқушыға жеке тәсілдемелерді жүзеге асырады: қол жетімділігі мен көлеміне қарай оқу тапсырмаларын іріктейді; техникалықты қоса алғанда оқытудың қосымша құралдарын қолданады.

Оқыту процесін дараландыру әр оқушының нақты оқу нәтижесі негізінде және танымдық мүмкіндіктеріне қарай таңдалған оқу бағдарламаларының сәйкестігі жиі бақылануы арқылы қол жеткізіледі.

Білім беру салалары бойынша білім, біліктіліктерін меңгеру жетістіктерін үздіксіз зерделеу мақсатында мұғалімдерге білім беру мониторингісі жүзеге асырылады. Бұл білім беру мониторингісі мұғалімдерге балаларда оқыту процесінде пайда болған білім беру олқылықтарын толықтыру, еңсеруге қажетті іс-шараларын ұйымдастыру, қиындықтарға дер

кезінде әрекет етуге мүмкіндік береді. Осылайша оқушылардың білім алу сапасын жетілдіру үшін жағдай жасалады. Білім беру мониторингісі арқылы мұғалім сыныптың әр оқушысының білім деңгейін анықтайды, сол арқылы оқушының жеке білім алу маршрутын құрады. Оқушының білім жетістіктері әр оқу жылының аяғында арнайы психологиялық-педагогикалық карточкада көрсетіледі.

Ерекше білім алуды қажет ететін оқушылармен толық жұмысты қамтамасыз ету үшін білім беру ұйымдарының кітапханасы арнайы білім және түзете-дамыту бағдарламаларымен, арнайы оқу және әдістемелік әдебиеттермен, дидактикалық құралдармен жабдықталады.

Қамқорлық сақтық-педагогикалық тәртібі

Ерекше білім беруге қажеттілігі бар оқушыларға қатысты қамқорлық сақтық педагогикалық тәртіпті ұйымдастыру қажеттілігі олардың орталық жүйке жүйесінің жетілуі мен қызмет етуінің кемістігі, сонымен қоса соматикалық әлсіздігімен байланысты. Соның салдарынан оқушылар дене қызметі мен ойлау жүйесіне күш түсуінен тез шаршап әлсірейді. Ал ол балалардың соматикалық саулығы мен оқу қарекетінің нәтижесіне кері әсер етеді. Қамқорлық сақтық-педагогикалық тәртібіне келесідей факторлармен жетеді:

- сыныптың аз толымдылығы;
- оқушының барлық мектеп қауымдастығын қабылдауының психологиялық жайлы ортасын қалыптастыру;
- оқушымен жеке және топтық оқу іс-әрекетінде жетістіктерін қамтамасыз ету;
- эмоционалды олықлық, психофизикалық жүктеменің алдын алу;
- психологпен арнайы релаксациялық, психотерапиялық сабақтар;
- әр сабақ барысында (20-25 минутта) емдеу-түзету іс-шараларымен 5 минуттық динамикалық үзілістер өткізу; ауысым арасында (әр сабақ арасында 10 минуттан кем емес және үшінші сабақтан кейін 20 минуттық үзіліс);
- оқушылардың жұмысқа қабілеті мен қабылдау ерекшеліктерін есепке ала отырып, сынып бөлмелерін ерекше безендіру.

Ата-аналарды білім беру процесіне кірістіру

Жалпы білім беретін мектептердің педагогтары ерекше білім беруге қажеттілігі бар балалардың ата-аналары өз балаларының нашар білім алу мүмкіндіктеріне байланысты белгілі бір қобалжулар болатынын есепке алуы керек. Ол мұғаліммен, тіпті дені сау оқушылардың ата-аналарымен қарым-қатынасқа түсуден қашатынынан көрініс табады. Осы орайда ерекше қажеттілігі бар балалардың отбасы мүшелері оның ерекшеліктері туралы басқалардан қарағанда жақсы біледі және олар мұғалімге өте жақсы кеңес бере алады. Көптеген ата-аналар баласының дамуында өздері қатысқысы келеді, және бұл ұмтылыс мектеп әкімшілігі мен мұғалімдер тарапынан қолдау табу керек. Мектеп пен отбасы әрекеттестігін жетілдіру серіктестіктің

жаңа ұстанымдары қағидасына негізделуі керек. Ерекше білім беруге қажеттілігі бар балаларды дамытуда әр тарап өзіне белгілі бір деңгейдегі жауапкершілікті алуы керек. Ата-аналар мен педагогтар әріптестігі келесі қағидаларға негізделуі керек:

- серіктестерді мойындау және құрметтеу;
- ақпараттармен және іскерліктерімен бөлісу;
- шешімдерді қабылдауға қатысу;
- баланың даралығын мойындау.

Ата-аналар мен отбасы мүшелерін балаларына педагогтармен, құрбыларымен байланыс орнатуда көмек беру мақсатында сыныптың қоғамдық өміріне жұмылдыру маңызды. Ол үшін:

- баласының даму барысы мен оқу жағдайын білуі үшін ата-аналар мұғалімдермен жиі кездесуі керек;

- жеке психологиялық-педагогикалық қолдау бағдарламаларын жасауға ата-аналар қатысуы керек;

- мұғалімдер оқушының оқу мен тәрбиедегі жетістіктерін белгілеп отыратын Жеке даму картасын жүргізуі және картаның мазмұнымен ата-аналарын таныстырып отыру керек;

- оқу мен тәрбиенің жеке бағдарламасын жүзеге асыру міндеттері мен жауапкершіліктерінің белгілі бөлігін ата-аналар өз мойындарына алуы керек;

- әр тоқсан аяғында ата-аналар өз балаларының оқудағы жетістіктері туралы есеп алуы керек;

- ата-аналардың баласын оқыту әдіс-тәсілдерімен танысу мақсатында мектептегі балаларына келіп, сабағына қатысуға құқықтары бар.

- ата-аналар мектеп іс-шараларына шақырылып, мүмкіндігінше мектептің шараларын ұйымдастыруға және өткізуге қатыстырылуы керек;

- ата-аналар баласының үй тапсырмаларын орындауға көмектесуі керек;

- мұғалімдер мен ата-аналар оқушының мектептегі әрекеті және оның үйде оқуы туралы ақпаратпен алмасуы қажет;

- ата-аналар өз баласының мектептен тыс әрекетін, спортпен шұғылдануын, үйірмелерге қатысуын ұйымдастыруы керек;

- ерекше білім беруге қажеттілігі бар балалардың ата-аналарын мектептік ата-аналар комитетінің жұмысына қатыстыру керек;

- ерекше білім беруге қажеттілігі бар балалармен жұмыс істейтін мұғалімдер немесе психологтар, арнайы педагог-координаторлар ата-аналарға өз балаларына білім беруде көмек көрсету бойынша оқыту семинарларын, тәжірибелік тренингтер өткізу керек;

- ата-аналар мұғалімдерге арналып ұйымдастырылған семинарлар мен тренингтерге қатыса алады;

- ерекше білім беруге қажеттілігі бар балалардың ата-аналары бір-бірінен үйренетін, жалпы білім беретін мектепте олардың балаларын оқыту мен енгізу тәжірибелерімен алмасуға болатын жергілікті ассоциацияны құра алады;

- мұғалімдер баланың туыстар ортасында қалай өзін өзі ұстайтынын білу үшін үйіне барып көру отбасын керек;

- екі тараптың (мұғалім мен ата-ана) өзіне алған нақты міндеттері екі тарапты да тәртіптейтін жазбаша келісім-шартта тіркеліп, қол қойылып бекітілуі мүмкін.

Педагогтердің құзыреттілігіне қойылатын талаптар

Ерекше білім беруге қажеттілігі бар балалар сапалы білім алуға құқығы бар. «Егер баланың әлеуетті даму аймағына бағдарланған операциялдық қойылған мақсаттар оқушы алған білім нәтижелеріне сәйкес келсе, онда ол сапалы болып танылады» [12]. Яғни, ерекше білім беруге қажеттілігі бар оқушылармен күнделікті жұмыс істейтін мұғалім тек педагогика мен әдістеме саласында ғана емес, жас ерекшелігі мен педагогикалық психология туралы, оқушы әрекетін бақылай алу, оның жақын арадағы даму аймағын анықтау біліміне ие болуы керек. Осы орайда, педагогқа оқушылармен кері байланысты орнатуға мүмкіндік беретін интербелсенді оқыту әдістері көмектеседі.

Инклюзивті, яғни шеттемейтін білім беру идеяларын жүзеге асыру үшін педагог арнайы кәсіби құзыреттіліктерге ие болуы/меңгеруі тиіс. Ямбург Е.А., Забрамная С.Д. келесілерді жатқызады:

1. Әр түрлі балаларды, олардың шынайы оқу мүмкіндіктеріне, тәртіп ерекшеліктеріне, психикалық және денсаулығының жағдайына тәуелсіз қабылдауға дайын болу.

2. Дарынды, қалыпты, дамуында ерекшеліктері бар кез келген балаға көмек көрсету кәсіби ұстанымы...

3. Педагогикалық бақылау жүргізу іскерлігі...

4. Бақылау барысында балалардың даму ерекшеліктерімен байланысты әр түрлі қиындықтарды анықтау қабілеті...

5. Педагогикалық тәсілдермен балаға атаулы көмек көрсету қабілеті...

6. Психологиялық-педагогикалық консилиум жұмысы аясында басқа мамандармен өзара әрекеттесуге дайын болу...

7. Мамандардың құжаттарын түсіне білу...

8. Басқа мамандармен баланы дамытудың жеке бағдарламасын жасай алу іскерлігі...

9. Түзете-дамыту жұмысының арнайы әдістерін меңгеру...

10. Баланың даму динамикасын қадағалау іскерлігі...

11. Балалар ұжымында қабылданбай жүргендерді қорғай алу біліктілігі.

12. Ұжымда балалар арасындағы қарым-қатынасты реттеу қабілеті.

13. Бала дамуы мен оны оқыту процесінде туындайтын қиындықтарды шешуде ата-анамен өзара әрекеттесе алу іскерлігі.» [13]

Ерекше білім беруге қажеттілігі бар оқушыларды психологиялық-педагогтік қолдауды арнайы жоғары білімі бар мамандар (психолог, логопед, мұғалім-дефектолог) жүзеге асыру керек. Есту қабілеті бұзылған оқушылармен арнайы түзету сабақтарын сурдопедагог, көру қабілеті

бұзылған оқушылармен – тифлопедагог, сөйлеу тілінің күрделі бұзылыстары бар оқушылармен – логопед, психикалық дамуы тежелген және ақыл-ой кемістігі бар оқушылармен – олигофренопедагог, тірек-қозғалыс аппараты бұзылған оқушылармен ЕДШ нұсқаушысы жүргізуі тиіс. Барлық санаттағы оқушылар логопед пен арнайы психологтың көмегін қажет етеді.

Жалпы білім беретін мектептегі ерекше білім беруге қажеттілігі бар балаларға арналған арнайы сыныптарда сол сыныптың бағыты бойынша жоғары дефектологиялық білімі бар педагогтар және де курстық даярлықтан өткен тәжірибелі мұғалімдер жұмыс істеуі керек. Білім беру ұйымдарының басшылары мен педагогикалық қызметкерлерін аттестаттауды жүргізуде педагогтардың арнайы білімі ерекше есепке алынуы қажет. Арнайы сыныптар мен ерекше білім беруге қажеттілігі бар балалар қосылған жалпы сыныптың педагогтары өздерінің кәсіби деңгейін үнемі жетілдіруге міндетті.

Ерекше білім беруге қажеттілігі бар балаларды оқыту мұғалімнен өзінің кәсіби біліктілігі мен шеберлігін арттыра отырып, бір-бірімен байланысты салалардың білімін тез меңгеруді талап етеді. Себебі, ерекше білім беруге қажеттіліктерді қанағаттандыру мамандардың пәнаралық өзара әрекеттестігін қарастырады. Педагогикалық міндеттерді айқын түсіну мұғалімге балалардағы қиындықтарды ғана емес, сондай-ақ өзінің кәсіби ісіндегі қиындықтарды нақты анықтауға мүмкіндік береді.

Ерекше білім беруге қажеттілігі бар балаларды оқытатын педагог бастамашыл, қайратты, ізгі ниетті және әдепті болуы керек. Оған қазіргі замандағы адамның, оның ішінде өмірлік әрекеті шектелген адамның рөлін гуманистік бағалау тән.

Педагогтің практикалық әрекеті денсаулық жағдайына кері әсер ететін кәсіби зияндылығы бар мамандықтар қатарына жатады. Осыған байланысты, денсаулығында ауытқуы бар адамдар үшін берілген еңбек түрінің кері көрсеткіштері бар. Арнайы педагогтың еңбегі көру, есту, жүйке, жүрек-қан тамыр және иммундық жүйелердің денсаулық жағдайына жоғары талаптар қояды.

4 Болжамды қорытындылар

Ерекше білім беруге қажеттілігі бар балаларды оқытуды жалпы білім беру жүйесінде ұйымдастырудың соңғы мақсаты жоғары сапалы білім және барлығын оқытуға ыңғайлы жағдайлар болуы тиіс.

Күтілетін нәтижелерге жету инклюзивті білім берудің үш тең дәрежелі құраушысын: білім беруді ары қарай дамытуға қажетті ойлау векторларын көрсететін инклюзивті мәдениет, инклюзивті тәжірибе, инклюзивті саясатты дамытумен қамтамасыз етіледі [14]. «Инклюзивті мәдениет» құраушысы мектептегі өзгерістердің негізі болып саналады. Ол мектеп қауымдастығын құруды және инклюзивті құндылықтарды қабылдауды қарастырады. Инклюзивті білім беру сүйенетін құндылықтар қатарына жатады:

- әрбір бала – тұлға;
- барлығы оқи алады – оқытылмайтын бала жоқ;
- әрбір баланың өзіне тән ерекшеліктері, қызығушылықтары, қабілеттері мен оқудағы қажеттіліктері бар;
- кез келген түрдегі шеттетуге тыйым салу;
- қоғам өміріне қатысу әр адамның құқығы;
- бір біріне төзімділік: бірге, бір әлемде бір бірімен тұруға дайын болу; адамдарды барлық кемістіктерімен қабылдау;
- «алуан түрлілік үндестігі» ретінде түсінілетін толеранттылық бағытында тәрбиелеу» [15].

Мектепте **инклюзивті мәдениетті** дамыту әрекеттестік идеясын қолдайтын, білім беру процесінің барлық қатысушыларының дамуын ынталандыратын қауіпсіз, төзімді қаумдастықты; әрбіреудің құндылығы ортақ жетістіктің негізі болып табылатын қауымдастықты құруға ықпал етеді. Бұл кезде мектепті дамыту тұрақты және үздіксіз процесс болады. Инклюзивті мәдениетті дамытуға мұқият ойластырылған төменгі және жоғары сынып оқушыларымен жүргізілетін сабақтар жүйесі, жалпы мектептік іс-шаралар, мерекелер, спорттық жарыстар, әлеуметтік серіктестердің (арнайы мектеп педагогтары мен оқушылары) белсенді қатысуымен концерттер ықпал етеді. Жүргізілетін барлық сабақтар мен іс-шаралар ерекше білім беруге қажеттілігі және мүгедектігі бар оқушыларға деген толерантты қарым-қатынасты қалыптастыруға бағытталу керек.

Инклюзивті саясатты дамыту барлығына арналған мектепті дамытуды, оқушылар мүмкіндіктерінің әр түрлілігін қолдауды қарастырады. Оқушылардың білім берудегі алуан түрлі қажеттіліктерін қанағаттандыруға, оқытудағы барынша мүмкін нәтижелерге жетуге бағытталған кез келген әрекеттер қолдау болып саналады. Қолдаудың барлық түрлері ортақ жүйеге біріктіріледі. Қолдау жүйесін тұрақты дамыту үшін инклюзивтілік қағидаларының тұрғысынан мектепті дамыту концепциясын жасап, пәнаралық мамандар командасының әрекетін анықтайтын локальді нормативті актілерді қабылдау, сондай-ақ мектептің ұйымдастыру құжаттарына өзгерістер енгізу қажет.

Инклюзивті саясаттың маңызды құраушысы білім беруде инклюзивті тәсілдемені қолдау бойынша ақпараттық шараны жүргізу болып табылады. Ол:

- барлық оқушылар мен педагогтардың тең құндылығын мойындау;
- мектеп өмірінің барлық аспектілеріне бүкіл оқушылардың қатысу деңгейін арттыру;
- оқушылардың әр түрлі қажеттіліктеріне сәйкес келетін оқыту әдістерін қолдану;
- мектеп өміріне барлық оқушылардың толыққанды қатысу жолындағы сараптау және еңсеру;
- тек бір топтың ғана емес, мектептің барлық оқушылардың жағдайын жақсартуға бағытталған өзгерістерді жүргізу;
- оқушылар арасындағы айырмашылықтар – бұл педагогикалық процесті жақсартуға ықпал ететін ресурстар екенін түсіну;
- білім берудегі инклюзия – бұл қоғамға ендіру аспектілерінің бірі екенін мойындау арқылы жүзеге асырылады.

Инклюзивті тәжірибені дамыту оқыту процесін басқару мен ресурстарды жинақтауды қарастырады. Сабақтарда оқушылардың біркелкі емес мүмкіндіктері ескеріледі, өз біліміндегі белсенділік, өзінің практикалық және өмірлік тәжірибесін қолдану марапатталады.

Білім беру ортасын бейімдеу қарастырылады. Оған:

- білім беру ресурстарына физикалық қолжетімділікті қамтамасыз ету;
- педагогтарды даярлау;
- оқушыларға қажеттіліктеріне сәйкес жеке және қосымша көмек көрсету;
- жеке бағдарламалар бойынша оқуға мүмкіндік беру;
- жеке бағдарламалармен оқитын оқушыларды аттестаттау және бағалаудың рәсімдері мен қағидаларын өзгерту жатады.

Білім беру ортасын бейімдеу ерекше білім беруге қажеттілігі бар оқушыларды оқыту жолындағы кедергілерді жеңу үшін білім беруді басқару органдары тарапынан маңызды шешімдер қабылдауды талап етеді.

Мектеп әкімшілігінде мектепті инклюзия бағытында дамыту жоғарыда аталған барлық үш құраушыда іске асырылуы керектігі туралы нақты түсінік болуы қажет.

Анықтамалар мен қысқартулар

Ерекше білім беруге қажеттілігі бар адамдар (балалар) – денсаулығына байланысты білім алуға ұдайы немесе уақытша қиындық көріп жүрген, арнайы, жалпы білім беретін оқу бағдарламалары мен қосымша білімнің білім беру бағдарламаларын қажет ететін адамдар.

Білім алу үшін арнайы жағдайлар – ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар адамдардың (балалардың) оларсыз жалпы білім беретін оқу және білім беру бағдарламаларын меңгеруі мүмкін болмайтын, арнайы оқу бағдарламаларын және оқыту әдістерін, техникалық және өзге де құралдарды, тыныс-тіршілігін, сондай-ақ медициналық, әлеуметтік және өзге де көрсетілетін қызметтерді қамтитын жағдайлар.

Инклюзивті білім беру – ерекше білім беру қажеттіліктері мен жеке-дара мүмкіндіктерін ескере отырып, барлық білім алушылардың білім алуына тең қолжетімділікті қамтамасыз ететін процесс.

Әлеуметтену - әлеуметтік рөлдер мен мәдени нормаларды игере отырып, қоғамның толыққанды мүшесі ретінде қызмет етуге мүмкіндік беретін білім, құндылықтар мен нормалардың белгілі бір жүйесін меңгеретін және көрсететін барлық әлеуметтік процестердің жиынтығы.

Психологиялық-педагогикалық қолдау – әр баланың мүмкіндіктері мен қажеттіліктеріне сәйкес нәтижелі оқыту мен дамыту үшін әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық жағдайлар жасалатын мамандардың тұтас, жүйелі ұйымдастырылған әрекетін көрсететін балаға оқу-тәрбие процесіндегі көмектің (немесе қолдаудың) ерекше түрі.

Психологиялық-педагогикалық мектеп консилиумы – бұл оқушыға көмек көрсетудің бірыңғай стратегиясын жасау үшін ерекше білім беруге қажеттіліктері бар оқушыларды психологиялық-педагогикалық қолдауды жүзеге асыратын білім беру ұйымы мамандарының өзара әрекеттестігінің формасы.

Даму мүмкіндігі шектеулі балалар – бұл белгіленген тәртіпте тұқым қуалаушылығына, туылғанына, жүре пайда болуына байланысты өмір әрекетінде белгілі бір шектеулігі бар психикалық және (немесе) дене дамуында ауытқушылығы бар балалар.

Дизартрия - мидың маңдайарты және қабықасты бөліктерінің зақымдануы нәтижесінде сөйлеу аппаратының жеткіліксіз иннервациясынан болған дыбыс айтудың бұзылысы.

Анартрия – дыбыс айтуға қатысатын бұлшықет немесе жүйкенің зақымдануынан артикуляцияның бұзылысы туындайтын сөйлеу тілінің кемістігі.

ҚР МЖБС– Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты

ПМПК – психологиялық-медициналық-педагогтік консультация

ПМПК – психологиялық-медициналық-педагогикалық консилиум

БСА – балалардың сал ауруы

ОЖЖ - орталық жүйке жүйесі

ПДТ – психикалық дамуы тежелген

АХЖ –10 – аурулардың халықаралық жіктемесі 10-қайта қарастыру

ТҚАБ – тірек-қозғалыс аппараты бұзылған

СТКБ – сөйлеу тілінің күрделі бұзылыстары бар

СТЖД – сөйлеу тілінің жалпы дамымауы

ОӘК – оқу-әдістемелік кешен

Пайдаланылған және ұсынылған әдебиеттер тізімі

1. ҚР «Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319-III Заңы.
2. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 17 мамырдағы № 499 қаулысымен бекітілген Жалпы білім беру ұйымдары (бастауыш, негізгі орта және жалпы орта) қызметінің үлгілік қағидалары.
3. Методические рекомендации по организации интегрированного (инклюзивного) образования детей с ограниченными возможностями в развитии. (Письмо МОН РК от 16 марта 2009 года № 4-02-4/450.)
4. Айдарбекова А.А. Ермекбаева Л.Х. Дербисалова Г.С. Самигулина З.Р. Формирование позитивного психологического климата в инклюзивном классе общеобразовательной школы. Методические рекомендации. Алматы, 2014 г., 25 с.
5. Айдарбекова А.А. Ермекбаева Л.Х. Дербисалова Г.С. Самигулина З.Р. Формирование социальной компетентности детей с ограниченными возможностями, обучающихся в инклюзивной (интегрированной) среде. Методические рекомендации. Алматы, 2015, 59 с.
6. Елисеева И.Г., Чумакова О.Ф. Профессиональное сопровождение педагогов общеобразовательных школ, реализующих инклюзивную практику. Методические рекомендации, Алматы, 2015 г., 56 с.
7. Власова Т.А., Певзнер М.С. Дети с отклонениями в развитии. М.1973 г.
8. Лебединская К.С. Основные вопросы клиники и систематики задержки психического развития //Психология детей с задержкой психического развития. Хрестоматия. Составитель О.В. Заширинская. Спб, : Речь, - 2003 г С.63-83
9. Елисеева И.Г. Организация педагогического контроля в специальной (коррекционной) школе. Методическое пособие для учителей. Алматы, 2010, 109 с.
10. Воспитание и обучение детей во вспомогательной школе. Под ред. В.В.Воронковой - М: Школа-пресс, 1994, 416 с.
11. Гальперин П.Я. Методы обучения и умственное развитие ребенка. М, 1985, 45 с.
12. Поташник М.М. Управление качеством образования. М.: Педагогическое общество России, 2000, 488 с.
13. Ямбург Е.А., Забрамная С.Д. Управление службой сопровождения детей в условиях образовательной организации. Практико-ориентированная монография. М.: Бослен , 2013.- 255 с.
14. Т. Бут, М. Эйнскоу Показатели инклюзии. Практическое пособие. // М.: РООИ «Перспектива», 2007 г.
15. Участие общественных организаций людей с инвалидностью в развитии инклюзивного образования. М.: РООИ «Перспектива», 2012 г.

16. Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беруді дамытудың тұжырымдамалық тәсілдемесі (01.06.2015 жылғы №348). <http://online.zakon.kz/>

17. ҚР БҒМ Бұйрығымен бекітілген «Мүмкіндігі шектеулі балаларды психолого-педагогикалық қолдауды ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар» (12.12.2011 жылғы №524). <http://online.zakon.kz/>

18. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. <http://edu.gov.kz>

19. www.open-school.kz/glavstr/inclusiv_obraz/inclusiv_obraz_131_2.htm

20. <http://veselajashkola.ru/interesno/deti-invalidy-v-obshheobrazovatelnoj-shkole>